

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 503-544

**Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm
Hadislerini Anlamada Esas Aldığı Prensipler**

The Principles on Which Zaydî Muhaddith Ahmad b. Suleiman (d.
566/1171) Used to Understand The Hadiths of Ahkâm

Semih YOLAÇAN

Doktor , Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Doctor, Osmangazi University, Faculty of Theology
semihyolacan26@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8917-002X

DOI: 10.47424/tasavvur.1246616

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 2 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Mart / March 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yolaçan, Semih. "Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm Hadislerini Anlamada Esas Aldığı Prensipler". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2023): 503-544.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1246616>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz*

Dinî metinlerin doğru anlaşılması ve yorumlanması her dönem ve kültürde önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problemin çözümünde kadim kültürümüzün birikiminden istifade etmek yükümüzü büyük ölçüde hafifletecektir. Zira aramızdaki tarihsel mesafeye rağmen selef ulemasının çalışmalarında bugünün modern yöntemlerine ışık tutacak izlere rastlamak mümkündür. Ayrıca Ehl-i sünnet'in dışındaki mezheplerin ilmî ve kültürel mirası da bu manada zengin bir içeriğe sahiptir. Bu birikimden faydalanmak bize farklı bakış açıları kazandıracaktır. Bu makalede, hicrî 6. asırda Yemen'de yaşamış Zeydî muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın ahkâm hadislerini anlama ve yorumlamada kullanmış olduğu ilke ve prensipler iç ve dış etkenler şeklinde iki ana başlık ve bu başlıklar altında yer alan on dokuz alt başlık etrafında ele alınmıştır. Bu ilke ve prensipler onun *Usulü'l-ahkâm el-cami' limesail'l-helali ve'l-haram* adlı eseri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Zeydî düşüncenin önemli bir siması olarak karşımıza çıkan Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) ahkâm hadislerini anlama ve yorumlama konusunda takip ettiği prensipler bu manada dikkate değer örnekler içermektedir. Zira o, mensubu olduğu Zeydiyye'nin genel kabulleri çerçevesinde sened tenkidinden çok hadislerin metin ve mefhumu ile ilgilenmektedir. Yorumlarını da bu perspektiften bakarak yapmaktadır. Makale, bu yönü ile ahkâm hadislerini yorumlama çalışmalarına küçük bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Zeydiyye, Ahmed b. Süleyman, Ahkâm hadisleri, Usulü'l-ahkâm, Hadis yorumlama.

Abstract

Understanding and interpreting religious texts correctly is an important problem in every period and culture. Taking advantage of the experience of our ancient culture in solving this problem will greatly alleviate our burden. Because, despite the historical distance between us, it is possible to come ac-

* Bu makale Prof. Dr. Kadir Demirci danışmanlığında, 23.06.2022 tarihinde sunduğumuz Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırlamış olduğumuz *Usulü'l-Ahkâm Eseri Bağlamında Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm Hadislerini Yorumlama Esasları* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

ross traces in the works of the predecessor ulama which will enlighten modern methods of today. In addition, the scientific and cultural heritage of the sects other than Ahl-Sunnah has rich content in this sense. To benefit from this accumulation will give us different perspectives. In this article the principles that Zaydî mohaddith who lived in Hijri 6th centuryin Yemen, used in understanding and interpreting the hadiths of judgment are discussed around two main titles as internal and external factors and nineteen sub-titles under these titles. These principles were evaluated within the scope of his work called *Uşûl al-ahkâm al-jâmi' li-adillat al-halâl wa-al-harâm*. The principles that followed by an important figure of Zaydî thought, Ahmad b. Suleiman (d. 566/1171), in understanding and interpreting the hadiths of judgment include notable examples in this sense. Because he is more interested in the text and notion of hadiths rather than criticism of the sanad within framework of Zaydiyya of which he is a member. He also makes his comments from this perspective. In this aspect, this article will make a small contribution to the interpretation of the hadiths of ahkâm.

Keywords: Hadith, Zaydiyya, Ahmad b. Suleiman, Ahkâm hadiths, Usul al-ahkâm, Hadith interpretation.

Giriş

Hadisleri muhteva bakımından, genel manada itikad, ahlâk, muamelât ve ahkâm gibi temel kısımlara ayırmak mümkündür. Ahkâm hadisleri, “İnsanların, yaratıcısı, diğer hemcinsleri, tabiat ve kendileri ile olan münasebetlerini konu edinen, bunların karşılıklı hak ve sorumluluklarını dile getiren, ibadet, muamelât ve cezaya dair hükümlerle fikhın usul ve kurallarını içeren rivayetlerdir.”¹ şeklinde tarif edilmektedir. Bu şekilde tanımlanan ahkâm hadislerini anlama ve yorumlama meselesi, İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren karşılaşılan bir problemidir. Buhârî’nin (öl. 256/870) hocası olan Ali b. Medînî (öl. 234/848-849), “Hadislerin manasını anlamak ilmin yarısıdır. Rical bilgisi de ilmin öteki yarısıdır.”² diyerek bu probleme işaret etmektedir.

¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), 210; Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 48; Salih Kesgin, *Ahkâm Hadisleri Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2016), 28.

² Râmhürmüzî, *el-Muahhdisü'l-fâsil beyne'r-ravî ve'l-vâî* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404).

Hz. Peygamber hayatta iken onun açıklamaları sayesinde çözüme kavuşan hadisleri anlama problemi, onun vefatından sonra, gerek hadis ilminde gerekse fıkıh ilmi alanında uzmanlaşmış muhaddis ve fakihlerin gayretleri ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu gayretler genel manada lafızcı ve makâsıdıcı diyebileceğimiz iki tarzda gerçekleşmiştir. Lafızcı bakış açısı, hadislere herhangi şahsî bir yorum karıştırmadan direkt ele almayı prensip edinmiştir. Makâsıdıcı bakış açısı ise, kimi zaman, kapalı kalmış, anlaşılması güç olan rivayetleri açıklayarak yorumlama, kimi zaman ise bazı karinelere yol çıkararak rivayetlere muhtemel anlamlar yükleyerek tevil etme yöntemi ile hadislerin asıl maksat ve gayesini ortaya koymayı vazife edinmiştir.

Bu iki fraksiyonu birbirinden ayıran en önemli nokta, lafızcı yaklaşımın, rivayetlerin otantikliğine odaklanması olmuştur. Hayat şartlarında henüz hızlı bir değişimin yaşanmadığı dönemlerde hayat da otantikliğini korumaktadır. Sübutu tespit edilmiş ve Arap dili kuralları çerçevesinde anlamlandırılmış bir rivayet, günün problemlerine çözüm üretebilmektedir ve işlevseldir. Rivayetlerin anlaşılması ile hayat arasında henüz bir mesafe yoktur. Olsa da bu mesafe kolaylıkla kapanabilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, problemlere çözüm üretebilmektedir. Fakat değişmeyen tek şeyin değişim olduğu dünya üzerinde zamanla yaşanan gelişmeler, bu dengeyi, rivayetlere lafızcı bakış açısı ile yaklaşan âlimlerin aleyhine değiştirmeye ve bu anlayış ile hayat şartları arasındaki mesafe açılmaya başlamıştır. Nihayetinde lafızcı anlama üslubunun eski işlevselliğini yitirmiş olduğu düşüncesi ağır basmaya başlamıştır.³

Şîa içerisinde ılımlı bir görüntü arz eden Zeydiyye mezhebinin taklit etmeyi kerih gören yaklaşımı ve eleştirel aklı kullanmadaki serbestiyetinin⁴, hadisleri makâsıdıcı bakış açısı ile yorumlama konusuna yaptığı katkı dikkat çekicidir. Zeydiyye mezhebinin bu yaklaşımının bir temsilcisi olan Ahmed b.

³ Geleneksel anlama ve yorumlama metodolojileri hakkında bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları, 2000); Mehmet Erdoğan, "Makâsıd-ı Şerî'a Bağlamında Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, (2003), 391-406.

⁴ Hamidüddin, Abdullah b. İsmail b. Muhammed, *ez-Zeydiyye* (Ammân: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 1421/2000), 19-22.

Süleyman'ın⁵ yazmış olduğu *Usulü'l-Ahkâm*⁶ adlı eserinde ahkâm hadislerini anlamada kullanmış olduğu esasları incelemenin bize farklı bir bakış açısı kazandırabileceği düşüncesindeyiz.

⁵ Hicri 500 yılında Yemen'in Hûs nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Lakabı Mütevekkil-Alellah, künyesi Ebu'l-Hasen, nisbesi ise el-Yemenî'dir. Hâşimî olan Ahmed b. Süleyman'ın soyu Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) (öl. 40/661) oğlu Hasan'ın (öl. 49/669) soyu vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Babası Süleyman b. Muhammed, annesi Hz. Hasan soyundan Melike binti Abdullah'tır. Zeydiyye tarihinin siyasî ve fikrî gelişiminde önemli bir yere sahip olan Kasım b. İbrahim er-Ressî (öl.246/860) ve el-Hâdî-İlelhak Yahya b. Hüseyin (öl. 298/911) büyük dedeleridir. 532 yılında imametini ilan etmiş ve Hâdî-İlelhak Yahya b. Hüseyin'den sonra Yemen'deki Zeydî hakimiyetini ikinci kez sağlayan kişi olmuştur. Hadis, fıkıh, fıkıh usulü, kelam ve edebiyat alanlarında ilim tahsil etmiş ve bu alanlarda on beş eser kaleme almıştır. En önemli eseri *Usûlü'l-ahkâm el-câmi' beyne'l-halâli ve'l-haram* adlı ahkâm hadisleri ve bu hadislerin yorumlanmasına dair kitabıdır. Eserleri arasında *Hakâiku'l-ma'rife* isimli akâid ilmine dair kitabı da günümüzde matbu halde bulunmaktadır. Zeydiyye içerisinde bir ekol olan Mutarrifiler ile mücadelesi Ahmed b. Süleyman ile Basra Mu'tezile ekolü arasında bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. Mu'tezile ile meydana gelen bu yakınlaşma, Zeydiyye'nin gelecekteki varlığının devamını güvence altına aldığı gibi kısmen mütevazı bir öğretiyeye sahip olan Zeydî düşünceye felsefî bir derinlik kazandırmıştır. Sadece askeri alanda değil sosyal hayattaki ıslahatları ile de Yemen'de imamet vazifesi yapan Ahmed b. Süleyman hicrî 566/1171 senesinde, Rabiu'l-ahir ayında, Sa'de'nin Hîdan şehrinde vefat etmiştir. Kabri de buradadır. Bk. Ebu'l-Hasan Husamuddin Hamid el-Muhallî, *Kitabu Hadaiki'l-verdiyye fi menakibi einmeti'z-Zeydiyye* (San'a: Matbuatü Mektebetü Merkezi Bedr, 2002), 219-246; Abdüsselam b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmu'l-müellifin ez-Zeydiyye* (Amman: Müessesetü'l-İmam Ali es-Sikafiyye, 1999), 114-115; eş-Şâmî, Ahmed b. Muhammed, *Târîhu'l-Yemen el-Fikrî* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 454-473; Süleyman b. Yahyâ es-Sekafî, *Siratü'l-İmam Ahmed b. Süleyman hicrî 532-566*, thk. Abdülğani Muhammed Abdülâtî (b.y.: Aynü'd-Dirasati ve'l-Bühüs el-İnsaniyyetü ve'l-İctimaiyye, 1423/2002); Abdülkerim Özaydın, "Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/211-212; Semih Yolaçan, *Usulü'l-Ahkâm Eseri Bağlamında Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm Hadislerini Yorumlama Esasları* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 70-80.

⁶ Eserin tam başlığı *Usulü'l-ahkâm el-cami' limesail'l-helali ve'l-haram*'dır. Eserde muhakkik Mahatvarî'ye göre 2672, diğer bir muhakkik Abdullah b. Hamud el-Izzî'ye göre ise 2665 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin geneli Hz. Peygamber'e ait olan merfu hadislerdir. Ahmed b. Süleyman, merfu hadislerin yanında sahabe ve tabiîn sözlerine de eserinde yer vermiştir. Rivayetlerin senedleri hazfedilmiştir. Konular fıkıh baplarına göre düzenlenmiş ve "Kitabü't-tahara, Kitabü'l-hayz, Kitabü's-salah, Kitabü'l-cenâiz, Kitabü'z-zekat, Kitabü'l-humus, Kitabü's-savm, Kitabü'l-hac, Kitabü'n-nikah, Kitabü't-talak, Kitabü'z-zihar, Kitabü'l-büyu', Kitabü's-şüf'a, Kitabü'l-icarât, Kitabü's-şerike, Kitabü'r-rehn, Kitabü'l-

Fakih bir muhaddis olan Ahmed b. Süleyman'ın hadisleri anlama konusunda rivayetlerin şekilsel özelliklerini dikkate almakla birlikte onların anlam ve yorumu ile daha fazla ilgilendiği, rivayetin yorumuna ve mânâya delaletine işaret eden kavramları⁷ sıklıkla kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte hicrî 6. yüzyılda yaşamış olan bir ilim adamından günümüzün modern anlam bilimi metotlarını kullanmasını beklemek de gerçekçilikten uzak bir yaklaşım olacaktır. Fakat *Usulü'l-ahkâm*'ı incelediğimizde ahkâm hadislerinin, dil, zaman, çevre, ilk muhataplar vs. gibi unsurlar göz önünde bulundurulurak bağlamından koparılmadan yorumlandığının ipuçlarına rastlamaktayız. Bu şekilde ahkâm hadislerini anlamada hem iç hem de dış etkenlerden faydalandığını görmekteyiz.⁸ İç etkenler ifadesinden rivayetin metni ve mefhumu çerçevesinde yapılan anlama faaliyetlerini dış etkenlerden de metnin dışında kalan haricî faktörleri kastediyoruz. Buna göre Arap dili kurallarını dikkate almak,

ğusûb, Kitabü'l-hibât ve's-sadakât, Kitabü'l-eymân, Kitabü'l-hudûd, Kitabü'd-diyât, Kitabü'l-vasâyâ, Kitabü'l-feraiz, Kitabü'l-kadâ, Kitabü's-sayd ve'z-zebâih, Kitabü's-siyer." olarak 26 bölümden oluşmaktadır. Seçmiş olduğu bab başlıklarının içermiş olduğu konu yelpazesinin genişliği, onun bilgi birikiminin yanında yaşamış olduğu zaman ve çevrenin problemlerine vukufiyetini göstermektedir. Bu başlıklar altında zikredilen hadisler, bab başlıkları ile uyum arz etmektedir. Delil niteliğinde zikredilen ilk rivayetler diğerlerine göre daha kapsamlı gözükmektedir. Diğer rivayetler, bu delili destekler mahiyettedir. Ahmed b. Süleyman, kendi görüşünü destekleyen rivayetlerin ardından "muhalifler" olarak vasıflandırdığı farklı görüşlerin delil olarak kullandığı rivayetleri de vermiştir. Ardından bu rivayetlerin neden delil olarak kabul edilemeyeceğini izah etmeye çalışmıştır. Eserin iki baskısı bulunmaktadır. Murtaza el-Mahatvarî tarafından tahkiki yapılmış eser, 1425/2004 yılında San'a'da Mektebetü Bedr tarafından, Abdullah b. Hamûd el-Izzî tarafından tahkiki yapılmış eser ise Amman'da Müessetü el-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye tarafından tarihsiz olarak basılmıştır. Geniş bilgi için bk. Yolaçan, *Usulü'l-Ahkâm Eseri Bağlamında Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm Hadislerini Yorumlama Esasları*, 93-103.

⁷ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-Ahkâm* adlı eseri içerisinde ahkâm hadislerini yorumlamaya dair te'vil, murâd-ı nebî, mânâ, haml, vech, lenâ-ındanâ gibi kelimeleri, rivayetin mânâya delaleti açısından ise mübhem, mücmel, mübeyyen, müfessir, âm-has, mutlak-mukayyed gibi kavramları çokça kullandığı görülmektedir. Bk. Yolaçan, *Usulü'l-Ahkâm Eseri Bağlamında Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm Hadislerini Yorumlama Esasları*, 117-132.

⁸ Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Denge Yayınları, 2005); Nurullah Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 94-103.

rivayetin farklı tariklerini vermek, konu ile ilgili hadisleri toplu halde ele almak, esbâbü vürûdî'l-hadîsi göz önünde bulundurmak, Kur'an ve sünnetle karşılaştırmalar yapmak başlıkları iç etkenler kapsamında ele alınırken, coğrafi bilgilere yer vermek, sosyal bağlamı dikkate almak, tarihî bilgileri göz önünde bulundurmak, beşerî ve psikolojik bağlamı dikkate almak, akıl ve kıyas eksenli yorumlama, illeti göz önünde bulundurmak, makâsîd ve maslahat bütünlüğünü dikkate almak ve temel ilke ve prensipler ışığında yorumlamak başlıkları dış etkenler kapsamında ele alınmıştır.

1. İÇ ETKENLER

1.1. Arap Dili Kurallarını Dikkate Almak

Tarihî süreç içerisinde, hadislerin kitabeti konusunda birtakım ferdî gayretler olmakla birlikte⁹ genelde sözlü kültür ile aktarımı başlayan hadisler daha sonra yazılı kültüre evrilerek bugün metinler halinde elimizde bulunmaktadır. Bu metinler, yazılı nüshalar halinde varlığını sürdürmektedir ve orijinal dilleri Hz. Peygamber'in Arap olması sebebiyle doğal olarak Arapça'dır. Bir metin dil ile var oluyorsa o metnin temel unsurlarından birisi de dildir. Bu durumda (bir metnin anlaşılması sadece dilinin anlaşılmasından ibaret olmamakla birlikte) dili anlamayan bir metnin anlaşılmasından söz etmek mümkün değildir. Kısaca bir metnin anlaşılması metnin dilinden bağımsız olamaz.¹⁰ Dolayısı ile Arap dilinin inceliklerine vakıf olmadan yapılacak olan bir anlama faaliyetinin kişiyi hatalı mecralara sevk etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Bu konuya dikkat çeken Câhiz'a (öl.255/869) göre Arapların vecizeleri, müştak kelimeleri, kendine has cümle yapıları vardır. Kelimelerin kullanılış makamına göre farklı anlamları bulunmaktadır. Bir kelime bir yerde kullanı-

⁹ Abdullah b. Amr b. As'ın *es-Sahifetü's-sâdıka* adlı bir kitapçık derlemesi, Hz. Ali, Ebû Hureyre, Semûre b. Cündeb, Câbir b. Abdillâh gibi bazı sahâbilerin özel sahifelerinin olduğu bilgisi, Yemenli Ebû Şâh'ın isteği üzerine Hz. Peygamber'in fetih hutbesini yazdırması bu konuda örnek olarak verilebilir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999 1998), 102-108.

¹⁰ Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi* (İstanbul: Kapı Yayınevi, 1435/2014), 1-2.

İnce başka anlam, diğer yerde kullanıldığında daha başka anlam ifade edebilir. Arap dilinin bu özelliklerine vakıf olmayanlar Kur'an ve sünneti doğru yorumlayamaz. Diğer İslâmî ilimlerde de söz sahibi olamaz.¹¹

Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman, fakih yönü ağır basan bir ilim adamı ve devlet yöneticisidir. Bu sebeple eserinde fakihlerin kullanmış olduğu metodu kullanması gayet tabiidir. Fukaha, hüküm istinbat ederken temel dayanak olarak nassı esas almıştır. Vermiş oldukları hükümlerin illetini nassa dayandırmışlardır. Fıkıh usulü ilkelerini öncelikli olarak göz önünde tutarken lügate dayalı açıklamaları geri planda tutmuşlardır.¹² Bu bağlamda Ahmed b. Süleyman, emsallerinden ayrılmaktadır. O fakih kimliğinin yanında edebî yönü kuvvetli olan bir âlimdir.¹³ *Usulü'l-ahkâm* adlı eserinde Arapça çerçevesinde yapmış olduğu yorumlar da bu duruma işaret etmektedir. Bu tür yorumlar genel manada, hadis içerisinde geçen kelimenin anlamını tespit ederek yorumlama, Arap dili grameri çerçevesinde açıklamalar yaparak yorumlama, hakikat-mecaz bütünlüğü içerisinde yorumlama, temsîlî anlatım içerisinde yorumlama şeklinde ele alınmıştır.

1.1.1. Garîbü'l hadis İlmî Çerçevesinde Yorumlama

Garîbü'l-hadis, hadis metinlerinde az kullanılması sebebi ile muğlak, anlaşılmasında problem olan kelimeleri konu edinen ilim dalıdır. Ulûmu'l-hadis içerisinde büyük öneme sahip bir alandır.¹⁴ Öyle ki garîb kelimeler konusunda malumatı olmayan muhaddisler, hadis uleması arasında kınanmıştır.¹⁵ Ahmed b. Süleyman ahkâm hadislerini yorumlarken yeri geldiğinde hadis metinlerinde bu tarz kapalı kalmış kelimelerin manasını açıklamaktadır.

Ahmed b. Süleyman, "Alış-veriş esnasında aldatıldığından şikayet eden kişiye Hz. Peygamber: 'Bir şey alıp sattığında lâ hılâbete de.' demiştir." riva-

¹¹ Ebû Osman Amr b. Bahr Câhiz, *Kitabü'l-Hayevan* (Mısır: Şeriketü Matbaatü Osman el-Babî el-Halebî ve Evlâdühü, 1385/1965), 1/154.

¹² Ayhan Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da hadisleri anlamada takip ettiği yöntemler", *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 7/12 (Ocak 1423/2002), s. 163.

¹³ Ebû'l-Hasan el-Muhallî, *Kitabu Hadaiki'l-overdiyye fi menakibi eimmeti'z-Zeydiyye* (San'a: Matbuatü Mektebetü Merkezi Bedr, 1423/2002), 2/220.

¹⁴ Muhyiddin en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1985), 87.

¹⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), 139-140.

yetini “Alış verişte aldatmaktan men” başlığı altında delil olarak kullanmaktadır. Hadis içerisinde geçen “hılâbe” kelimesini “Bir şeyi hainlik ve hile ile almaktır.” şeklinde tanımlayan Ahmed b. Süleyman, kelimenin bu tanımını destekler mahiyette şiir içerisinde nasıl kullanıldığını da göstererek hadisi yorumlamaktadır. Hılâbe kelimesi şiirde şu şekilde geçmektedir: سبت قلبه إحدى مراد خلافة Buna göre mana yaklaşık olarak, “Bir sebeple kalbini haince ve hileyle esir aldı.” şeklindedir.¹⁶

Ahmed b. Süleyman’a göre komşunun şüf’a hakkı vardır. Bu konudaki delili:

“Bir evin komşusu o ev üzerinde (diğerlerine göre) daha fazla hak sahibidir.”¹⁷ rivayetidir. İmam Şâfiî ise komşunun şüf’a hakkı olmadığı, şüf’a hakkının ortağa ait olduğu kanaatindedir.¹⁸ Ayrıca rivayette geçen “câr” komşu kelimesini “şerik” ortak olarak tevil etmektedir. Ahmed b. Süleyman bu konuda:

“Bu tevil uzak bir tevildir. Lügatlerde komşu (câr) ile ortak (şerik) kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığına dair bir bilgi yoktur. Buna bakarsak bedenlerin birbirine yakınlığından dolayı kadınlar için de “cârre” denilmektedir. Dolayısı ile iki kelime arasında bu şekilde bir bağ kurmaları batıldır.” açıklamasını yapmaktadır.¹⁹

Bu iki örnekte “hılâbe” ve “câr” kelimelerinin garîbü’l-hadis kapsamında ele alındığı görülmektedir. Hılâbe kelimesinin nadir olarak kullanılmasından dolayı kapalı bir anlam ifade ettiğini düşünen Ahmed b. Süleyman, şiir içerisindeki kullanımını örnek göstererek bir şeyi hainlikle ve aldatarak ele geçirmek anlamını öne çıkartmaktadır ve bu şekilde hadisi yorumlamakta ve istidlâl etmektedir. Câr kelimesini ise İmam Şâfiî’nin “ortak” anlamında tevil etmesi sebebi ile ele almaktadır. Ahmed b. Süleyman bu tevilin uygun olmadığını ifade etmek için yine garîbü’l-hadis ilmine başvurmakta ve câr kelimesini İmam Şâfiî’den farklı olarak “komşu” anlamında kabul etmektedir.

¹⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 2/15.

¹⁷ Ebû Dâvûd, “İcare”, 38.

¹⁸ el-Mâverdi, *el-Hâvi el-Kebîr*, 10/299.

¹⁹ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 2/82-83.

1.1.2. Arap Dili Grameri Çerçevesinde Yorumlama

Ahmed b. Süleyman'a göre "eymullahi" lafzı yemin ifade etmektedir. Delil olarak Hz. Peygamber'in Üsâme hakkında kullandığı "(Veymullahi-الله- وأيم) Allah'a yemin olsun ki o (Üsâme) emirliğe layık bir kişidir..."²⁰ ifadesini gösterir. Ardından şu şekilde açıklama yapar:

"Eymullahi" lafzı ile Hz. Ali de birçok defa yemin etmiştir. Ebû Hanîfe de bu şekilde düşünmektedir.²¹ "Heymullahi-الله- هيم" lafzı da eymullahi anlamında yemindir. He harfi elif yerine ikame olmuştur. Nitekim Araplar "Eraktü'l-mâe- أرقت الماء" (suyu akıttım) yerine "ehraktühü-أهرقته" derler. Yemin ifade "eymullahi" kelimesinin aslı "eymenullahi" lafzıdır. "Eymen", yemin kelimesinin cemisidir. Nun harfi dile kolaylık olsun diye ve çok kullanılmasından dolayı hafzedilmiştir."²²

Ahmed b. Süleyman'a göre bir Müslüman hakkında, kâfir ve zimmî kişiler sebebi ile ölüm cezası verilemez. Delil olarak "Müslüman kafir sebebi ile öldürülemez."²³ hadisini gösterir. Ebû Hanîfe ise "Zimmî sebebi ile ölüm cezası verilebilir." görüşündedir.²⁴ Delil olarak "لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ بِعَهْدِهِ"²⁵ rivayetini delil olarak kullanmaktadırlar. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Süleyman rivayete farklı anlamlar yüklemektedir. Ebû Hanîfe, bu rivayete "Müslüman kâfir sebebi ile öldürülemediği gibi zimmî de kâfir sebebi ile öldürülmez." anlamı vererek bu durumda Müslüman ile zimmîye aynı hakkı vermektedir.²⁶ Ahmed b. Süleyman bu konuda şu açıklamayı yapar:

"Bu rivayet bizim görüşümüzün hilafına bir delil teşkil etmez. Çünkü rivayetteki ikinci zamir onlar için hüccet değildir. Biz bu rivayeti " وَلَا يُقْتَلُ ذُو عَهْدٍ "

²⁰ Buhârî, "Menâkıb", 17.

²¹ Bu konuda "Eymullahi, eymenullahi anlamında yemindir. Eymen de yeminin çoğuludur." şeklinde bilgi verilmiştir. bk. Burhanüddîn el-Mergînânî, *el-Hidaye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut-Lübnan: Dâru ihyâi'l-Turâsi'l-Arabi, ts.), 2/319.

²² Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/159.

²³ Nesâî, "Kasâme", 12.

²⁴ et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 3/275.

²⁵ Nesâî, "Kasâme", 8.

²⁶ et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 3/275.

في عَهْدِهِ "Zimmî anlaşma süresince öldürülmez." şeklinde tevil ederiz. İkinci zamir konumu bakımından 'bikafirin' kelimesine raci olamaz."²⁷

1.1.3. Hakikat-Mecaz Bütünlüğü İçinde Yorumlama

Hız. Peygamber, İslâm'ın temel prensiplerini tebliğ ederken açık ve yalın ifadeler kullandığı gibi doğal olarak teşbih, istiâre, mecaz, kinaye gibi anlatım üslûplarını da kullanmıştır. Bu durum göz ardı edildiğinde, konunun inceliğine vâkıf olmayan kişilerin bu mecaz ifadeleri hakikat şeklinde algılayarak hadisleri yanlış yorumlama ihtimalleri yüksektir.²⁸ Ahmed b. Süleyman'ın *Usulü'l-ahkâm* içerisinde kullanmış olduğu ifadelerden yola çıkarak hadisleri yorumlarken hakikat-mecaz bütünlüğüne dikkat ettiğini söylememiz mümkündür.

Ahmed b. Süleyman, babanın ve kardeşlerin şahitliği konusunda "Şayet baba ve kardeşin adalet sahibi olduğu belirlenirse ve yalan söyleme ihtimalleri yoksa şahitlikleri kabul edilir. Bu konuda zan varsa kabul edilmez." görüşündedir. Delil olarak "...İki şahidin veya onun yemini."²⁹ rivayetindeki "şâhidâke" lafzının umum ifade etmesini göstermektedir. Baba ve evladın birbirlerine şahit olamayacağını düşünenler ise³⁰ "Sen ve malın baban içinsiniz." ve "Mallarınız ve evlatlarınız sizin kazançlarınızdır. Evladınızın kazançlarından dilediğiniz gibi yiyebilirsiniz."³¹ rivayetleri ile istidlal ederek evlat ve

²⁷ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/276-277.

²⁸ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 253-254.

²⁹ Buhârî, "Rehn", 6.

³⁰ Bu görüşte olanları Ahmed b. Süleyman, Zeyd b. Ali, Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî olarak belirtmektedir. Buna göre Ahmed b. Süleyman, Zeydiyye Mezhebi kurucusu Zeyd b. Ali'den farklı bir görüş sergilemektedir. bk. *Müsnedü el-İmam Zeyd*, 216. Bunun yanında Ahmed b. Süleyman'dan farklı görüş beyan edenlerin delilleri sadece Ahmed b. Süleyman'ın zikrettiği rivayetlerden ibaret değildir. Örneğin Serahsî'nin bu konuda delil olarak gösterdiği bir diğer rivayet: "Kişinin yediği en temiz yiyecek kendi kazancıdır, evlat da kişinin kazancıdır." şeklindedir. Bk. Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 16/125. Bu konuda İmam Şâfiî'nin istidlâl ettiği bir diğer rivayet ise şu şekildedir: "Hain kadın ve erkeğin, had cezasına çarptırılmış kişinin, çokça ihsanda bulunan kişinin o ihsanda bulunduğu kardeşine, yalancı şahitlik yaptığı tespit edilen kişinin, dostluk ve yakınlıktan dolayı şüpheli kişinin, aile fertlerinden hoşnut, razı olan kişinin şahitlikleri kabul olmaz." bk. el-Mâverî, *el-Hâvî el-Kebîr*, 17/164.

³¹ Ebû Davûd, "İcâre", 42.

babayı iki aynı kişi olarak kabul etmektedir. Bu durumda kişinin kendisi için şahitlik etmesinin mümkün olamayacağı gibi baba evlada evlat da babaya şahitlik edemez. Ahmed b. Süleyman, rivayetlerdeki ifadeleri mecaza hamletmekte ve şu yorumu yapmaktadır:

“‘Evlatlarınız sizin kazançlarınızdır.’ rivayetindeki “kazanç” ifadesi hakiki anlamda kullanılmamıştır. Herkes bilir ki evlatlar anne babaların kazanaarak elde ettiği şeyler değildir. Hz. Peygamber, kızı Fatıma için ‘Fatıma benden bir parçadır.’³² buyurmuştur. Bu sözle Fatıma’nın kendi yanındaki kıymetini başkalarına ifade etmek, ona olan sevgi ve tazimini belirtmek için bu ifadeyi kullanmıştır. Herkesin malumudur ki Fatıma hakikî manada Hz. Peygamber’den bir parça değildir. Nitekim Araplar konuşma esnasında:

‘Evlatlarımız yeryüzünde dolaşan ciğerlerimizdir.’ derler. Burada da kastedilen hakikî manada ciğer değildir. Kastedilen evlat sevgisidir.”³³

1.1.4. Temsîlî Anlatım İçerisinde Hadisi Yorumlama

Temsil, bir mânayı o mânayı ifade eden ya da ona yakın kelimelerle değil, kastedilen mânaya misâl olabilecek farklı kelimeler ile ifade etmeye denir.³⁴ Temsil sanatı sayesinde sözün muhatap üzerindeki tesiri artar, anlaşılması ve ezberlenmesi kolaylaşır.³⁵ Anlatılmak istenen hususlar tabiatı itibarı ile zor anlaşılır konular olduğunda anlatan, anlatmak istediği şeyi temsile başvurarak anlatabilir. Kur’an-ı Kerim’de, hadislerde ve Arapça’da bol miktarda temsile rastlandığı bilinmektedir.³⁶ Allah Rasulü’nün, hadisler içerisinde olumlu ve güzel şeyleri meleklerle, olumsuz ve kötü şeyleri şeytanla sembolize etmesi de temsîlî anlatım içerisinde değerlendirilmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber, melek ile irtibatlandığı davranışları teşvik ederken şeytan ile ilişkilendirdiği davranışlardan da sakındırmayı hedeflemiş ayrıca iyi ve kötü kavramlarının o günün cahiliye toplumunun zihninde daha somut ve daha anlaşılır bir hal almasını sağlamıştır. Câhiz (öl. 255/869) ve Hattâbî’nin de (öl.

³² Buhârî, “Menâkıb”, 12.

³³ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 2/364.

³⁴ Ebû’l-Bekâ, *el-Külliyât*, *Mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lugaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 295.

³⁵ Ebû Hilal el-Askerî, *Kitabu Cemherati’l-emsâl* (Beyrut: Daru’l-Fikr, ts.), 9-10.

³⁶ Ebû’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 295.

388/998) şeytan ve melek ile ilgili yorumlarında bu ilkedan hareket ettikleri görülmektedir.³⁷ Teşbih ve mecazda olduğu gibi temsili anlatımlar da bazen zor anlaşılabilir ve kullanılan ifadeler hâkikî anlamında anlaşılabilir. Bu yaklaşımların hadislerin anlaşılması konusunda problemlere sebep olması muhtemeldir. Nitekim bu problemleri ortadan kaldırmak amacı ile eserler kaleme alınmıştır.³⁸

Ahmed b. Süleyman'ın da ahkâm hadislerini değerlendirirken yeri geldiğinde bu hususa dikkat ettiği görülmektedir. Ona göre deve ağıllarında namaz kılmak caizdir. Zira Hz. Peygamber'in devesine karşı namaz kıldığı ile ilgili rivayet vardır.³⁹ Ahmed b. Süleyman'a göre deve ağıllarında namaz kılmayı nehyeden hadisler iki sebeple varid olmuş olabilir. Birincisi deve çobanlarının develerin arsında büyük ve küçük abdest bozmalarıdır. Bu pislikler namaza mani olabilir. İkincisi ise deve, tabiatı itibarı ile huysuz bir hayvandır. Namaz esnasında huysuzlanarak namaz kılan kişiye zarar verebilir. Ayrıca muhaliflerin delil olarak kullanmış oldukları "Deve ağıllarında namaz kılmayın, deve şeytandan yaratılmıştır."⁴⁰ rivayetini şu şekilde yorumlamıştır:

"Deve huysuz bir hayvan olduğu için insana zarar verecek veya namazı bozacak bir şeyler yapmasından emin olunamaz. Hadiste geçen onun şeytandan yaratıldığına dair ifade bu şekilde anlaşılmalıdır. Nitekim siyah köpekler hakkında da 'O şeytandır.'⁴¹ ifadesi kullanılmıştır. Yani bu da eziyet verici anlamındadır."⁴²

Ahmed b. Süleyman deve ve siyah köpek için kullanılan "şeytandan yaratılmıştır" ifadesini hakiki manasının dışında eziyet etme ve zarar verme anlamlarına hamletmektedir. Bu tercihi bizde rivayetleri yorumlarken lafızcı değil daha çok maksıddcı bir yaklaşımı benimsediği izlenimini oluşturmaktadır.

³⁷ Câhiz, *Kitabü'l-hayevan*, 1/101; el-Hattâbi, *Meâlimü's-sünen*, 1/25, 89; Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 279.

³⁸ Râmhürmüzî'nin *Kitabü'l-Emsâl*, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*, İbn Fûrek'in *Müşkilü'l-hadîs*, Sehâvî'nin *Makâsıdu'l-hasene* adlı eserleri bu kategoride sayılabilir.

³⁹ Buhârî, "Salât", 50.

⁴⁰ İbn Mâce, "Mesacid", 12.

⁴¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 35/360.

⁴² Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/100.

1.2. Rivayetin Farklı Tariklerini Vermek

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onaylarına, fizikî ve ahlâkî özelliklerine birçok sahabî aynı anda muttali olmakta; fakat her bir sahabe değişik nedenlerle aynı durumu kendi perspektifinden yansıtmaktadır. Bu da rivayetler arasında "tarîk" denilen sened farklılıklarını oluştururken bu farklı oluşumlar sayesinde hadisler arasındaki ufak nüanslar ortaya çıkmaktadır. Hadis ve usûl kitapları içerisinde "Bu hadis şu tarikten şöyle rivayet edilmiştir, diğer tarikten ise böyle rivayet edilmiştir." gibi ifadelerin bulunması bu sebeptir.⁴³ Manaya doğrudan ya da dolaylı olarak etki eden isnad ve metindeki her bir değişken bir araya getirildiğinde rivayet malzemesine bütüncül bakış mümkün olmaktadır. Bu sebeple rivayetin bütün tariklerinin bir araya getirilmesi bu bütünlüğü sağlama ve hadislerin doğru anlaşılması konusunda hayati önem arz etmektedir.⁴⁴

Ahmed b. Süleyman, delil olarak kullanmış olduğu hadislerin farklı tariklerine ve bu tariklerdeki lafız farklılıklarına dikkat çekerek bu rivayetleri yorumlamaktadır. Örneğin Ahmed b. Süleyman, karı kocanın aynı kaptan gusül abdesti alabileceği kanaatinde. Bu konu ile ilgili olarak öncelikle:

"Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, erkeğin kadının artık suyu ile gusletmesini ve kadının da erkeğin artık suyu ile gusletmesini nehyetti."⁴⁵ hadisini zikreder. Bu hadis tek başına ele alındığında karı kocanın aynı kaptan gusül abdesti almasına cevaz vermek mümkün gözükmemektedir. Ahmed b. Süleyman bu rivayetin ardından:

"Hz. Peygamber'den bunun benzeri başka bir hadis zikredildi. Zikredilen bu hadiste öncekinden farklı olarak, 'Fakat gusle birlikte başlarlar.' ziyadesi vardır."⁴⁶ bilgisini vermektedir.

Bu bilgidan sonra Ahmed b. Süleyman:

⁴³ Mücteba Uğur, "Tarîk", *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1439/2018), 392.

⁴⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadîsi Anlama Kılavuzu*, 237.

⁴⁵ Nesâî, "Tahâret", 152; Dârekutnî, 1/209.

⁴⁶ İbn Mâce, "Tahâret", 34.

“Aynı kaptan abdest alınmasını nehyeden birinci hadisten murad, gusül abdesti alan kişiden dökülen sulardır. Bu da mâ-i müsta’meldir.” yorumunu yapmaktadır. Birinci rivayete göre karı kocanın aynı kaptan gusül abdesti alabileceği hükmüne ulaşmak mümkün gözükmezken ikinci rivayetteki “birlikte başlama” ziyadesi sayesinde Ahmed b. Süleyman’ın kadınla erkeğin bir kaptan gusül abdesti alabileceği fikrine ulaştığı görülmektedir.⁴⁷

Ahmed b. Süleyman, kurban kesmenin sünnet olduğu hükmünü verirken de konu ile ilgili hadislerin farklı tarihlerini ve bu tarihlerdeki lafız farklılıklarını delil olarak kullanmıştır.

Şu’be’nin Esved’den onun da Cündeb’ten naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Kim bayram namazı kılmadan kurban kestiyse yerine yeni bir kurban kessin. Kim de henüz kesmemişse Allah’ın adını anarak kurbanını kessin.”⁴⁸

Süfyân’ın Esved b. Kays’tan onun da Cündeb’ten rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir:

“Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bayram namazı öncesinde kurbanlarını kesen bir topluluğa uğradığını gördüm. Bunun üzerine buyurdu ki: ‘Kim namaz kılmadan kurbanını keserse tekrar kurban kessin. Bayram namazından sonra dileyen kurban keser dileyen kesmez.’”⁴⁹

Birinci rivayete göre kurban kesmek Müslümanların tercihi bırakılmamaktadır. Bu ifadeye göre kurban kesmenin vacip hükmünde olduğu fikri ağır basmaktadır. Fakat rivayetin ikinci tarikiinde ziyade olarak verilen “dileyen” ifadesi, bu ibadetin müslümanların tercihi bırakıldığına işaret etmektedir. Dolayısı ile vücubiyeti ortadan kaldırmaktadır. Kurban kesme ibadetinin sünnet olduğunu düşünen Ahmed b. Süleyman ikinci rivayetten yola çıkarak birinci rivayet hakkında:

⁴⁷ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/8-9.

⁴⁸ Buhârî, “İdeyn”, 23.

⁴⁹ Ebû Cafer et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr* (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 4/173.

“Bu hadiste murad, ‘dilerse’ anlamına hamledilir.” şeklinde yorum yapılmaktadır.⁵⁰

1.3. Konu İle İlgili Hadisleri Toplu Halde Ele Almak

Aynı konu ile alakalı, delil olmaya elverişli hadisleri bir arada ele almak isabetli değerlendirmeler yapabilmek için önemli olduğu gibi o konudaki hükümleri teyit etme açısından da faydalıdır. Sadece bir hadise bakarak doğru sonuçlara ulaşma ihtimali düşüktür. Zira aynı konudaki diğer hadislerde daha ayrıntılı bilgiler bulunabilir. Bu bilgi sayesinde hadis içerisinde kapalı kalmış bir durum açıklığa kavuşabilir. Yine bu bilgiler sayesinde nesh olayının gerçekleştiği sonucuna ulaşılabilir. Rivayetin kişiye özel farklı bir durum arz ettiği anlaşılabilir. Dolayısı ile ilk rastladığımız hadisten elde ettiğimiz sonuçla bu sonuçlar arasında ciddi farklar ortaya çıkabilir. Bu sebeple aynı konudaki hadisleri bir araya toplamak ve bu şekilde değerlendirme yapmak önemlidir.⁵¹

Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm* kitabı içerisinde hemen hemen her konuda, konu ile irtibatlı, delil olma özelliği taşıyan birden fazla rivayeti sıralamaktadır. Bu rivayetleri değerlendirmesi neticesinde ulaşılmış olduğu hükme gelebilecek tenkitlerle alakalı hadislerde de durum böyledir. Bu nitelikteki hadisleri de alt alta zikreden Ahmed b. Süleyman, bu hadislerin neden delil olamayacağına dair görüşlerini tek tek zikreder. Örneğin müellif, hırsızlık sonucunda el kesme cezasının, çalınan şeyin ancak bir kalkan kıymetinde veya daha değerli olduğu durumlarda uygulanacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu konuda ciddi bir ihtilaf yoktur fakat kalkan fiyatının ne kadar olduğu konusunda Ahmed b. Süleyman, İmam Şâfiî ile ihtilafa düşmüştür. İmam Şâfiî'ye göre kalkanın değeri bir dinarın %25'i iken⁵² Ahmed b. Süleyman bu değer için bir dinar yani on dirhem olduğunu söyler. Bu hükmüne delil olarak kullandığı rivayetleri ise şu şekilde sıralar:

⁵⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/432-433.

⁵¹ Mustafa Karataş, “Hadisleri Yeniden Anlamak”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 6 (1423/2002), 101-138.

⁵² Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvî el-kebîr* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1999), 13/266.

“Zeyd b. Ali babasından o dedesinden o da Hz. Ali’den rivayet ederek demiştir ki: ‘On dirhemin altındaki değerde olan bir şeyin hırsızlığında el kesme cezası yoktur.’”⁵³

“İbn Abbas şöyle demiştir: ‘Hz. Peygamber’in çalınması sebebi ile el kesme cezası verdiği kalkanın değeri on dirhemdir.’”⁵⁴

“Eymen el-Habeşî demiştir ki: ‘O gün bir kalkan bir dinar (yani on dirhem) kıymetinde idi.’”⁵⁵

“Ebû Ca’fer demiştir ki: ‘Çalınması sebebi ile el kesilen kalkan bir dinar değerinde idi.’”⁵⁶

Ahmed b. Süleyman, “Satıcı ve müşteri ayrılmadıkları müddetçe cayma hakkına sahiptir.”⁵⁷ hadisindeki “ayrılma” ifadesini bedenen ayrılmak değil alışverişle ilgili konuşmanın bitişi olarak anlamaktadır. Bu düşüncesi ile İmamîye ve İmam Şâfi’den ayrılmaktadır. Ahmed b. Süleyman bu sonuca nereden vardığını konu ile alakalı hadisleri zikrederek şu şekilde açıklar:

“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Kim bir yiyecek satın alırsa o malı zabtetmediği müddetçe satmasın.’”⁵⁸

Görüldüğü gibi mülkiyet, alışverişin bitişi ile gerçekleşir, bedenlerin ayrılması ile değil.

“Hz. Peygamber buyurmuştur ki: ‘Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.’”⁵⁹

⁵³ el-Hârûnî, *Şerhu't-Tecrîd*, 5/134.

⁵⁴ Ebû Davud, “Hudûd”, 11.

⁵⁵ Nesâî, “Kat’u’s-sârik”, 10. Elbânî bu hadîs hakkında “münker” demektedir. Nesâî’nin Sünen’i içerisinde, bir kalkanın o günkü değerinin dört dirhem, üçte bir dinar, bir dinarın yarısı veya bir dinarın dörtte biri olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. bk. Nesâî, “Kat’u’s-sârik”, 9, 10.

⁵⁶ et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 3/163; Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/210.

⁵⁷ Buhârî, “Büyu”, 19.

⁵⁸ Müslim, “Büyu”, 8.

⁵⁹ Beyhakî, 10/351.

Ayrılmaktan murad söz ve görüş ayrılığıdır. Dolayısı ile alışverişte cayma hakkı bedenen ayrılmakla değil alışveriş ile ilgili konuşmanın bitişi ile sona erer.⁶⁰

Bu şekilde Ahmed b. Süleyman, "Satıcı ve müşteri ayrılmadıkları müddetçe cayma hakkına sahiptir." hadisini, alışverişte mülkiyet hakkı ve tefrika kavramlarının geçtiği hadisleri ele alarak yorumlamaktadır. Bunu yaparken hadisin zahirî anlamından ziyade sosyal hayat içerisindeki genel kabulleri ölçü aldığı düşünülebilir.

1.4. Esbâbü Vürûdî'l-Hadisi Göz Önünde Bulundurmak

Esbâbü vürûdî'l-hadis, ulûmü'l-hadis içerisinde hadislerin gerçekleşme sebeplerini konu olarak ele alan bir ilim dalıdır.⁶¹ Bir hadisi, vürûd sebebi ile değerlendirmeye tabi tutmak o hadisi içerisinde var olduğu şartlar çerçevesinde anlama faaliyetidir. Bu faaliyet neticesinde bazı hadislerin bir takım kişiler, olaylar ve durumlarla alakalı olduğu tespit edilmektedir. Dolayısı ile incelenen hadis metninin müstakil bir hüküm ifade edip etmediği, evrensel olup olmadığını tespit etmenin bir yolu da hadisin esbâb-ı vürûdunun bilinmesi ile gerçekleşmektedir.⁶² Bu anlamda Görmez, sebab-i vürûdu, hadisin içine doğduğu ev şeklinde değerlendirmiş ve her hadisin doğru anlaşılabilmesi için kendi evini bulması gerektiği düşüncesini belirtmiştir.⁶³ Bu durumu dikkate alan Ahmed b. Süleyman, hadisleri değerlendirme konusunda Esbâbü vürûdî'l-hadis ilminden faydalanmıştır.

Ahmed b. Süleyman'a göre masiyet işlemek abdesti bozan bir durumdur. O, namazda kahkaha ile gülmenin masiyet sebebi ile olmadığı takdirde abdesti bozmayacağı düşüncesindedir. Bu düşüncesini hadisin sebab-i vürûdunu naklederek delillendirmektedir:

"Hz. Peygamber namaz kılıyordu ve ashabından bazıları arkasında ona uymuştu. Namaz kılınan o yerde bir kuyu vardı. Kuyunun başında bir hurma

⁶⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/47.

⁶¹ es-Suyûtî, *el-Lüma'* (b.y.: Mektebetü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât fî Dâri'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1416/1996), 28.

⁶² Nevzat Tartı, *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması* (Ankara: Otto Yayınları, 1437/2016), 83.

⁶³ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 222.

sepeti duruyordu. O esnada amâ bir sahabî geldi ve ayağı takılarak kuyuya düştü. Bunu gören namazdakiler bu duruma güldüler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Kim güldüyse abdestini ve namazını iade etsin.’ buyurdu.”⁶⁴

Ardından şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bize göre gülmek, masiyet olduğu zaman abdesti bozar. Nitekim namaz dışında gülmek masiyet sebebi ile olmadığı müddetçe abdesti bozmaz. Diğer davranışlar da aynı şekilde masiyet niteliğinde olduğunda namaz esnasında da namaz dışında da abdesti bozar.”⁶⁵

1.5. Kur’an-ı Kerim’e Arz

Bir hadisteki murad-ı nebinin belirlenmesinde, hadisin yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken prensiplerden birisi de o hadisin muhtevasının İslâm’ın temel bilgi kaynaklarının sunduğu içerikle karşılaştırılmasıdır.⁶⁶ Çünkü doğru yorumun belirlenmesinde başvurulacak bilginin “kesin bir bilgi” olması ve o bilgi ile çelişmemesi hayati önem arz etmektedir. Hz. Peygamber’in, uymakla yükümlü olduğu Kur’an ayetlerine aykırı bir eylem içerisinde olamayacağı düşünüldüğünde, ahkâm hadislerinin karşılaştırılması gereken İslâm’ın ilk temel bilgi kaynağı Kur’an olmalıdır.⁶⁷ İmam Ebû Hanîfe’nin de ifade ettiği gibi “Allah’ın Rasûl’ü Allah’ın kitabına muhalefet etmez. Allah’ın kitabına muhalefet eden de Allah’ın Rasûl’ü olamaz.”⁶⁸

⁶⁴ Dârekutnî, 1/298. Bu rivayetin sıhhati hakkında Ebû Bekir en-Neysâbüri’nin şöyle bir açıklaması bulunmaktadır: “Bu hadis münkerdir ve sahih değildir. Bu hadise muhalif Cabir tariki ile gelen başka bir rivayet de bulunmaktadır. Ebû’l-Hasan bu hadis hakkında şöyle demektedir: ‘Yezîd b. Sinan zayıf bir ravidir. Ebî Ferve er-Rehâvî diye künyelenmiştir. Ayrıca oğlu da zayıf bir ravidir. Bu hadiste iki hususta vehme düşmüştür. Birincisi bu hadisi Hz. Peygamber’e ref etmesi, ikincisi ise Cabir’den gelen sahih rivayette ‘Kim güldüyse namazını iade etsin.’ denilmiştir ‘abdestini yenilesin’ kısmı zikredilmemiştir. Bu şekilde A’mes ve yüksek derecede sika muhaddislerin de rivayetleri vardır ki Süfyân es-Sevrî, Ebû Muâviye ed-Darîr, Vekî’ ve Abdullah b. Davud el-Hureybî bu sika ravilerdendir. Bk. Dârekutnî, 1/309.

⁶⁵ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 1/46.

⁶⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 150.

⁶⁷ Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 1436/2015), 198.

⁶⁸ Nu’mân İbn Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-müteallim, (İmâm-ı Âzam’ın Beş Eseri İçerisinde)*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1412/1992), 26-27.

Ahmed b. Süleyman'ın ayetlerden yola çıkarak, muhalif olarak belirttiği farklı görüş belirten fakihlerin istidlal etmiş olduğu rivayetlerin sahih olmadığını ortaya koymak gibi bir çabası yoktur. Onun ahkâm ayetlerini Kur'an ayetleri ile karşılaştırmasındaki amacı bu rivayetleri Kur'an eksenli anlama ve yorumlama gayretidir. Ahmed b. Süleyman'ın, arz işlemini yaparken kendi rivayetlerinin Kur'an ayetleri ile manâ bakımından örtüştüğünü, muhaliflerinin rivayetlerinin manâ bakımından Kur'an ayetleri ile çeliştiğini belirtmesinin yanında hadis içerisinde geçen bir kelimenin Kur'an ayetleri içerisinde hangi anlamda kullanıldığına bakarak yorumlama yapması dikkat çekicidir. Bu sebeple Ahmed b. Süleyman'ın ahkâm hadislerini yorumlama esnasında, hadis metninin anlamını daha belirgin ve net bir hale getirmek için o rivayeti Kur'an ayetleri ile ilişkilendirme yöntemini kullandığını dolayısı ile metinlerarası okumalar⁶⁹ yaptığını söylememiz mümkündür. Bu durum "Hadislere arz etmek" konusunda da geçerlidir.

Konu ile ilgili örneklerden biri vitir namazının vücubiyeti ile ilgilidir. Ahmed b. Süleyman'a göre vitir namazı vacip değil sünnet bir namazdır. Vitir namazının vacip olduğu görüşünde olanlar:

"Allah namazlarınızı ziyadeleştirdi. O ziyade vitir namazıdır."⁷⁰ rivayeti ile istidlal etmektedir. Ahmed b. Süleyman, rivayet içerisinde geçen "ziyade" lafzından yola çıkarak bu rivayeti şu şekilde yorumlamıştır:

"Ziyade burada nafile anlamındadır. Dil âlimlerince de ziyade ile nafile arasında bir fark yoktur. Nitekim "Ona (İbrahim'e), İshak'ı ve fazladan bir bağış olmak üzere Ya'kub'u lütfettik..."⁷¹ ayetinde de "nafile" lafzı "ziyade" anlamında kullanılmıştır."⁷²

1.6. Hadislere Arz

Ahmed b. Süleyman, istidlâl etmiş olduğu rivayetleri, farklı hadisler ile istişhad ederek yorumlama metodunu da sıklıkla kullanmaktadır. Bu tutum

⁶⁹ bk. Salih Özer, "Hadis Metninin Anlaşılmasında Diğer Metinlere Referansların Önemi ya da Hadiste Metinlerarasılık ve Metinlerarası Okuma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (1429/2008), 305-350.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/271.

⁷¹ Enbiyâ 21/72.

⁷² Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/91.

“konu ile ilgili hadisleri toplu halde ele almak” başlığı ile benzerlik arz ediyor şeklinde düşünülebilir fakat bu durum farklıdır. Bu tür yorumlarında müellif, hadisleri alt alta sıralamamaktadır. Delil olarak kullandığı rivayeti ve görüşünü belirttikten sonra bu görüşe nasıl ulaştığını ifade etmek için destek olarak kullandığı rivayetleri daha sonra vermiştir. Ayrıca şahid olarak kullandığı hadisler, delil olarak kullandığı ilk hadislerle konu bakımından birebir de örtüşmemektedir.

Ahmed b. Süleyman, “Namazın anahtarı temizlik, girişi tekbir almak, çıkışı ise selam vermektir.”⁷³ rivayeti ile istidlal ederek namazda selam vermenin vacip olduğu görüşünü belirtmektedir. Ebû Hanîfe ise selam vermenin vacip olmadığı görüşündedir.⁷⁴ Bu konudaki delilleri şu hadistir:

“Başını son secdeden kaldırıp oturduğunda namazın tamam olmuştur.”⁷⁵

Ahmed b. Süleyman bu rivayetin bu konuda birkaç yönden delil olamayacağını açıkladıktan sonra:

“Bizim tercihimiz Hz. Peygamber’in şu sözü ile daha doğrudur: ‘Beni nasıl namaz kılıyor gördüyseniz o şekilde namaz kılın.’ Herkes bilir ki Hz. Peygamber namazlarının sonunda hep selam vermiştir.”⁷⁶

Ahmed b. Süleyman, “İslâm yücedir ona üstün gelinmez.”⁷⁷ rivayeti ile istidlal ederek, Müslümanların yönetimi altında olan bir bölgede zimmîlere şüf’a hakkı verilmeyeceği görüşündedir. Çünkü Ahmed b. Süleyman’a göre şüf’a hakkı kişiye sıkıntı veren şeyin giderilmesi için verilmiş bir haktır. Oysaki bazı durumlarda Müslümanlar adına onlara sıkıntı verme hakkı verilmiştir. “Onlarla aynı yolda olduğunuzda onları yolun kenarına sıkıştırın.”⁷⁸ hadisi bu düşüncesini desteklemektedir.⁷⁹

⁷³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 73; Tirmizî, “Mevâkîf”, 63.

⁷⁴ Hanefî mezhebinde namaz sonundaki selam konusunda bir selam vaciptir veya iki selam vaciptir görüşünde olanlar da vardır. Geniş bilgi için bk. el-Mergînânî, *el-Hidaye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, 1/47.

⁷⁵ Buhârî, “İmam”, 15; Tirmizî, “Salât”, 110.

⁷⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/111-112.

⁷⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 78.

⁷⁸ Müslim, “Selâm”, 13.

⁷⁹ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/83-84.

2. DIŞ ETKENLER

Makalenin bu bölümünde hadislerin yorumunda metin ve muhtevasının dışında kalan hususlar “Dış etkenler” ana başlığı kapsamında ele alınacaktır. Bu ana başlığın altında “Coğrafi bilgilere yer vermek, Sosyal bağlamı dikkate almak, Tarihî bilgileri göz önünde bulundurmak, Beşerî psikolojik bağlamı dikkate almak, Akıl ve kıyas eksenli yorumlama, İletî göz önünde bulundurma, Makasîd ve maslahat bütünlüğünü dikkate almak, Temel ilke ve prensipler ışığında yorumlama” şeklinde sekiz alt başlık çerçevesinde konu analiz edilecektir.

2.1. Coğrafi Bilgilere Yer Vermek

İnsanoğlunun etrafını kuşatan dağ, tepe, vadi, ova, yayla, akarsular, deniz, orman vb. doğal çevre ve bunun yanında, bulunduğu yarımküre, o yerin denizden yüksekliği, ekvatora uzaklığı, genel yağış rejimi gibi etmenler, insan yaşayışını doğrudan etkileyen coğrafi faktörlerdir. Bu faktörler neticesinde toplumlar arasında kültür, medeniyet, bilgi ve beceri, teknoloji alanındaki verimlilik vs. gibi farklılıklar ortaya çıkmaktadır.⁸⁰ Coğrafi farklılıklar, insan karakter ve davranışlarına etki ettiği gibi bölgesel farklılıklar, farklı insan karakterlerinin ve davranış formlarının oluşmasına sebep olmaktadır.⁸¹ İbn Haldûn'a (öl. 808/1406) göre de coğrafi faktörlerin insan üzerinde renginden tutun da beslenme şekli, kılık kıyafeti ve oturduğu binalarına varıncaya kadar olumlu veya olumsuz etkileri vardır.⁸²

Bu bilgiler ışığında farklı coğrafyalarda yaşayan insanların pek çok noktada farklılık arz edeceğini söylemek mümkündür. Dini algılama biçimi, ekonomik faaliyetler, hukukî düzenlemeler, sanat ve edebiyat anlayışı bu farklılıklar arasında sayılabilir.⁸³ İnsan hayatına bu derece etki eden faktörlerin, hadislerin yorumlanması esnasında göz ardı edilmesi düşünülemez. Bir

⁸⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1412/1991), 20.

⁸¹ Pitirim Alexandrovitch Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. Münir Raşit Öymen (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1415/1994), 1/102-104.

⁸² İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime (Tarihu İbn Haldun)*, nşr. Halil Şahade (Beirut: Daru'l-Fikr, 1408/1988), 1/103-106.

⁸³ Nevzat Tartı, *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması*, 96-98.

ahkâm hadisi incelenirken şayet ilgisi varsa, içeriğinin coğrafi faktörlerle ele alınması kaçınılmaz bir durumdur.⁸⁴

Bu durumu göz önünde bulunduran Ahmed b. Süleyman, "Taharet ve Suların Temizliği" başlığı altında suyun, içine atılan pislikler neticesinde temiz ve temizleyicilik özelliğini kaybedeceği görüşünü dile getirir. Fakat bu düşüncesine muhalif olan şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

"Hz. Peygamber Buda'a kuyusundan abdest alıyordu. Kendisine:

'Ya Resulallah, buraya hayvan leşleri, kokuşmuş şeyler ve hayız kanı bulaşmış bezler atılıyor.' denilince:

'Hiçbir şey suyu kirletmez.' cevabını verdi."⁸⁵

Kendi görüşü ile çelişkili gözüken bu rivayeti Ahmed b. Süleyman, Buda'a kuyusunun coğrafi özellikleri hakkında bilgi vererek yorumlar. Buna göre:

" Buda'a kuyusunu besleyen kaynaklar vardır. Bu kaynaklar kuyuda bulunan sudan daha fazladır. Ayrıca bu kuyudan bahçelere akan kanallar vardır. Bu kanallar sayesinde bahçeler sulanmaktadır."⁸⁶

Bu şekilde kuyunun coğrafi özelliklerini sayan Ahmed b. Süleyman, Buda'a kuyusunun durgun bir su değil akarsu niteliğinde olduğu, suyunun sürekli yenilediği bilgisinden yola çıkarak bu rivayeti yorumlamış ve bu kuyunun pislik tutmayacağı kanaatine varmıştır.⁸⁷

Zekât malları konusundaki rivayetleri ele alan Ahmed b. Süleyman, sebzelere zekât konusunda şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

"Şayet birisi 'Sebzelere zekât alındığına dair rivayet yoktur. (Dolayısıyla onlardan zekât alınmaz.)' derse bu konuda rivayet bulunmaması sebzelere zekât alınmayacağı sonucunu doğurmaz. Çünkü muhtemelen Mekke ve

⁸⁴ Mehmet Emin Özağar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 341.

⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 34.

⁸⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/6.

⁸⁷ Buda'a kuyusu ile ilgili bu bilgiler Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da bulunmaktadır. Ayrıca Tahâvî bu bilgilerin kendisine Vâkîdî'den aktarıldığını da söylemektedir. bk. et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/12.

Medîne'de sebze yetiştiriciliği çok azdı ve sebzeleri nisâb miktarına ulaşan bir kişi o civarda yoktu. Bu sebeple sebzenin zekâtı rivayetler içerisinde zikredilmemiştir.”⁸⁸

Balın zekâtının olmayacağı kanaatinde olanlar Hz. Ali'den gelen “Balın zekâtı yoktur.”⁸⁹ rivayetini delil olarak kullanmaktadırlar. Ahmed b. Süleyman, bu konuda da sebzelerin zekâtı ile aynı düşünür ve “O civarda bal üreten kişi olmadığı için Hz. Ali böyle demiştir.” şeklinde bir değerlendirme yapar.⁹⁰

Bu örneklerde de görüldüğü üzere Mekke civarının iklim ve bitki örtüsü özellikleri ile sebze ve bal üreticiliğinin gelişmediğine dikkat çeken Ahmed b. Süleyman, bu coğrafi şartların müsait olduğu ve üretimin nisap miktarına ulaştığı ortamlarda sebze ve bal gibi ürünlerden de zekat alınabileceği kanaatine varmıştır.

2.2. Sosyal Bağlamı Dikkate Almak

Sosyal bağlam, bir sosyal olgu veya ilişkiyi ortaya çıkaran, çevreleyen ya da biçimlendiren değer ve koşullar şeklinde tanımlanmıştır.⁹¹ Hz. Peygamber, insanlığı kıyamete kadar, dalalet karanlığından hidayet aydınlığına ulaştıracak evrensel dinî ilke ve esaslar tebliğ etmiştir. Bu tebliğ süreci doğal olarak belirli bir tarih dilimi ve sınırlı bir sosyal çevre içerisinde yaşanmıştır. Dolayısı ile bu ilke ve esaslar her ne kadar evrensel olsa da Hz. Peygamber'in tebliğde kullanmış olduğu materyaller, içinde yaşamış olduğu toplumdaki kopmamıştır. Örneklerini, yaşamış olduğu çevreden seçmiştir. Hayvanlardan örnek verirken deveyi, bitkilerden örnek verirken hurmayı öncelmiştir.⁹² Ahkâm hadislerinin içeriği de tabîi olarak bu sosyal çevreden etkilenmiştir. Bu sebeple ahkâm içerikli rivayetlerin sosyal bağlam çerçevesinde yorumlanması büyük

⁸⁸ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/233.

⁸⁹Ahmed b. el-Hasen el-Hârûnî, *Şerhu't-Tecrîd* (San'a: Merkezü'l-Bühûs ve't-Türasi'l-Yemenî, 2006), 2/55.

⁹⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/254.

⁹¹ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam* (İstanbul: Şule yayınları, 1429/2008), 218.

⁹² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 301-302.

önem arz etmektedir. Ahmed b. Süleyman'ın hadisleri yorumlarken sosyal bağlamı dikkate aldığını söylememiz mümkün gözükmemektedir.

Ahmed b. Süleyman, ceviz ve bakla gibi kabuklu şeylerin kabuklu oldukları halde satışının yapılabileceği görüşündedir. Bu konuda "Hz. Peygamber aldatmanın olduğu satışı ve dürülü elbiseye dokunarak satışı nehyetti."⁹³ rivayeti ile kendisine yöneltilen itiraza, "Dürülü elbise konusu bu şekilde değerlendirilemez." diyerek konu hakkında sosyal bağlama işaret eden şu malumatı verir:

"Cahiliye döneminde dürülü bir elbiseye iki kişi müşteri olduğunda müşterilerden birisi satıcıya veya elbiseye el sürerse o elbiseyi almak zorunda sayılırdı. Nehyedilen şey budur."⁹⁴

2.3. Tarihî Bilgileri Göz Önünde Bulundurmak

Tarihî bilgiler ışığında hadisleri yorumlamaktan kastımız, bir rivayetle ilgili o hadisenin geçmiş olduğu döneme, zamana ait diğer siyer/meğazî bilgilerine ulaşır rivayeti bu bilgiler mihverinde değerlendirmeye tâbî tutmaktır. Kabul etmek gerekir ki bir hadisenin oluşu esnasında o hadisenin etrafında birbirinden bağımsız, faileri ve mefulleri farklı birçok olay da meydana gelebilmektedir. Bunlar birbirinden farklı, bağımsız birer hadise olmalarına rağmen sebep ve illet açısından birbirlerini etkileme ihtimaline de sahiptirler. Bu konuya dikkat çeken İbn Haldûn, Müslüman tarihçileri sadece olayları aktarmakla yetinme konusunda eleştirirken:

"Tarih ilmi, sadece nakilden ibaret değildir. Hadiseleri derinlemesine tetkik etmek, sebep ve illetlerini incelemek de tarih ilminin içerisinde olmalıdır."⁹⁵ demektedir. Bu sebeple tarihî olaylara geniş bir panoramadan bakmak elimizdeki tarihî rivayetleri daha doğru anlamaya katkı sağlayacaktır.

⁹³ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvî el-Kebîr* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 6/410.

⁹⁴ et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/83; Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/50.

⁹⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/6,8.

Müellif, bazı fakihlerin⁹⁶ şehitlerin cenaze namazının kılınmayacağı görüşünde olduğunu ve bu kanaate Enes'ten nakledilen şu rivayetle vardıklarını söyler:⁹⁷

“Uhud şehitleri yıkanmadılar, kanları ile defnedildiler ve cenaze namazları kılınmadı.”⁹⁸

Bu konuda istidlal edilen bir diğer rivayet ise Cabir'den rivayet edilen şu hadistir:

“Hz. Peygamber, ona (Cabir'e) Uhud şehitlerini üzerlerindeki kanları ile defnetmesini emretti. Namazları kılınmadı ve yıkanmadılar.”⁹⁹

Ahmed b. Süleyman bu haberleri şu tarihî malumatı vererek reddeder ve durumu şu şekilde yorumlar:

“O sırada Hz. Peygamber, yüzünden ve ön dişlerinden yaralandığı için kanı dinmiyordu. Hatta Hz. Ali su döküyor Hz. Fatma da Hz. Peygamber'in yaralarını yıkıyor buna rağmen kanaması durmuyordu. Bunun üzerine Hz. Fatma bir parça ağaç kabuğunu yakarak yaraya yapıştırdı ve kanaması durdu.¹⁰⁰ Bu sebeple Hz. Peygamber cenaze namazlarını kendisi kılmamış diğerlerine kılmalarını emretmiş olabilir. Bu şekilde ravinin Hz. Peygamber'in cenaze namazı kılmamasını hiç cenaze namazı kılınmadı şeklinde zannetmiş olması mümkündür.”¹⁰¹ Dolayısı ile bu tarihî malumattan haberi olmayan bir fakih, bu rivayetlerden yola çıkarak şehitlerin cenaze namazının kılınmayacağı sonucunu çıkartabilir.

⁹⁶ *Usulü'l-ahkâm* eserinin muhakkiki Mahatvarî bu fakihlerin İmam Malik ve İmam Şâfiî olduğu bilgisini verir. bk. İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 1/239-254; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 1/304; Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/202.

⁹⁷ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/202.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 31.

⁹⁹ İbn Mâce, “Cenâiz”, 28.

¹⁰⁰ Buhârî, “Megazi”, 26; İbn Hibbân, *Sahîh-i İbn Hibbân*, 14/540.

¹⁰¹ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/202.

2.4. Beşerî ve Psikolojik Bağlamı Dikkate Almak

Hadislerin yorumlanması konusunda dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan biri insanın fitrî özelliklerinin göz önünde bulundurulmasıdır. Zira her insanın yaratılıştan gelen kendine özgü, acelecilik, kıskançlık, hayâ duygusu, hırs, rekabet, öfke, merhamet, sevgi, nefret, sevinç, hüznün vs. gibi karakter ve kabiliyetleri vardır. Bu huy ve kabiliyetler kişinin söz ve davranışlarını etkilediği gibi başkalarının söz ve davranışlarını anlama ve yorumlamada da etkili olmaktadır.¹⁰²

Huy ve karakter yapısı, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerine yansıdığı gibi hadisleri rivayet eden sahabenin mizaçları da gördüklerini ve duyduklarını yorumlamalarında dolayısı ile bunları aktarmalarında etkili bir rol oynamıştır. Hadisler üzerinde, bu kişisel özellikleri dikkate alarak yapılacak olan yorumlamalar, bu yorumların isabet derecesine olumlu manada katkı sağlayacaktır.

Ahmed b. Süleyman, "Velâ, nesep akrabalığı gibi bir bağdır. Satılmaz ve hibe edilmez."¹⁰³ rivayetini delil olarak kullanarak mevlânın asabe konumunda olduğu görüşünü belirtir.

Hz. Aîşe'den rivayet edilen şu hadis bu görüşe muarız olarak gözükmektedir:

"Hz. Peygamber'in mevlâsı olduğu bir köle vefat etmiş ve bir miktar mal bırakmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Burada bu kölenin bir akrabası var mı?' diye sordu. Birisi: 'Evet, ben varım Ya Resûlallah.' deyince mirasını o yakınına verdi."¹⁰⁴

Ahmed b. Süleyman, bu rivayeti Hz. Peygamber'in mizacı ile yorumlar ve şöyle der:

"Hz. Peygamber, bu durumda, faziletinden dolayı kendi hakkından fedakârlık yaptı ve ihsan olarak hakkını o kişiye verdi."¹⁰⁵

¹⁰² Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 313-314.

¹⁰³ Dârimî, "Ferâiz", 53.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 9.

¹⁰⁵ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/321.

Bu konudaki diğer bir örnek cinsel organa dokunmanın abdesti bozup bozmayacağı konusundadır. Ahmed b. Süleyman, Hz. Ali, İbn Mesûd, Huzeyfe ve İmran b. Husayn gibi sahabilerin cinsel organa dokunmanın abdesti gerektirmeyeceği şeklindeki hükümlerinden¹⁰⁶ yola çıkarak bu durum abdesti gerektirmez der. Bu hükmün aksini düşünenler için ise şunları söyler:

“Muhaliflerimiz bu konuda Abdullah b. Ömer’den gelen rivayetle istidlal ediyor.¹⁰⁷ Oysaki Abdullah b. Ömer temizlik konusunda çok titiz davranırdı. Abdest esnasında gözünün içini bile yıkardı ve ayrıca her namaz için ayrı abdest alırdı.”¹⁰⁸

Görüldüğü üzere müellif birinci rivayette Hz. Peygamber’in fedakârlık vasfına, ikinci rivayette ise Abdullah b. Ömer’in titizliğine ve ibadetleri yerine getirmedeki hassasiyetine vurgu yaparak karakter analizi yapmış, bu analizler neticesinde rivayetleri yorumlamış ve bu şekilde bir sonuca ulaşmıştır.

2.5. Akıl ve Kıyas Eksenli Yorumlama

Dinî metinlerin yorumlanmasında akıl-nakil dengesinin önemine vurgu yapan Gazzâlî (öl. 505/1111), ilim ehlinin bu konuda genellikle ifrat ve tefrit arasında bocaladıklarını söyler. Gazzâlî’ye göre çözüm, akli araştırmalarla naklin arasını birleştirmekte, ikisini de asıl kabul etmekte saklıdır.¹⁰⁹

Ahmed b. Süleyman, “Allah hakkı söylemekten hayâ etmez. Kadınlara arkadan yaklaşmayın.”¹¹⁰ rivayetini delil göstererek bu şekildeki münasebetin haram olduğu kanaatini belirtir. İmâmiye ise bu fiilin mübah olduğu görüşündedir.¹¹¹ Ahmed b. Süleyman, bu görüşe karşı şu akılcı yorumu yapar:

¹⁰⁶ et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/78.

¹⁰⁷ Bu konuda “Bir kişi herhangi bir örtü olmaksızın cinsel organına dokunan kişinin abdestini yenilemesi gerekir.” düşüncesinde olan İmam Şâfiî sadece Abdullah b. Ömer tariki ile gelen değil Büsra binti Safvan tariki ile gelen “Kim erkeklik organına dokunursa abdest alsın.” merfu hadis ile de istidlal etmektedir. Bk. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1/66.

¹⁰⁸ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/44.

¹⁰⁹ bk. İmam Gazzâlî Ebu Hâmid, *Kanunu't-te'vîl* (b.y.: y.y.,1992), 15-19.

¹¹⁰ et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 3/45.

¹¹¹ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İstıbsar fî ma'htulife mine'l-ahbâr* (y.y.: Daru'l-Hadis li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 1380/1960), 3/298.

“Allah Teâla: ‘Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerse-
niz öyle varın.’¹¹² buyurmuştur. Görüldüğü gibi ayette kadınlar tarlaya benze-
tilmektedir. Tohum toprağa ekilir ve ürün çıkar. Kadının ürünü de çocuktur.
O zaman sadece ürün alınan yerden yaklaşılır.”¹¹³

2.6. İletî Göz Önünde Bulundurmak

İletî, “hükümün üzerine bina edildiği, açık, bilinebilir ve tanımlanabilir,
hükümün varlık sebebi olan vasıf” şeklinde tarif edilmiştir.¹¹⁴ Niçin ve nasıl
sorularına cevap niteliğinde olduğu için hadislerin doğru anlaşılması ve yo-
rumlanmasında temel ilkelerden biri olarak kabul edilir.¹¹⁵

Ahmed b. Süleyman, uykunun abdesti bozacağı kanaatindedir. Bu konu-
da Hz. Peygamber’den rivayet edilen “Gözler dübürün kapağıdır. Göz uy-
duğunda kapak da serbest kalır. Uyuyan kişi abdest alsın.”¹¹⁶ hadisi ile istidlal
etmektedir. Bu görüşü kabul etmeyenler ise İbn Abbas’tan rivayet edilen “Hz.
Peygamber uyudu. Ardından kalktı namaz kıldı. Bu durum kendisine sorul-
duğunda: ‘Abdest uzanarak uyuyan kişi içindir.’ dedi.”¹¹⁷ hadisini delil olarak
kullanmaktadır. Ahmed b. Süleyman bu rivayeti şu şekilde yorumlar:

“Biz buradaki ‘Abdest uzanarak uyuyan kişi içindir.’ ifadesini ‘Uzanan
kişinin uykusu gibi uyuyana abdest gerekir.’ şeklinde anlıyoruz. Bazı rivayet-
lerde ‘Kişi uzandığında mafsalları gevşer.’¹¹⁸ ziyadesi bulunmaktadır. Mafsal-
ların gevşemesi, uyuma halinde abdestin bozulmasının illetidir. Bu illet gös-
termektedir ki kişi otururken mafsalları gevşeyecek şekilde uyursa abdesti
bozular.”¹¹⁹

¹¹² Bakara 2/223.

¹¹³ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/508-509.

¹¹⁴ İbn Kudame el-Makdisî, *Ravdatü'n-nâzır ve cennetü'l-münazır fi usulü'l-fıkh* (b.y.:
Müessesetü'r-Reyyan li't-Tibaât, ve'n-Neşr, 1423/2002), 2/144.

¹¹⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 208.

¹¹⁶ İbn Mâce, “Tahâret”, 62.

¹¹⁷ Tirmizî, “Tahâret”, 56.

¹¹⁸ Tirmizî, “Tahâret”, 56.

¹¹⁹ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/40-41.

Ahmed b. Süleyman, yaş üzüm ile kuru üzümün misli misline satışının haram olduğu kanaatindedir. Bu konuda Sa'd b. Ebû Vakkas'ın şu haberinin delil gösterir:

"Hz. Peygamber'e yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışı soruldu. Hz. Peygamber: 'Yaş hurma kurduğunda azalır mı?' diye sordu. 'Evet.' diye cevap verdiler. Bunun üzerine bu satışa izin vermedi, hoş karşılamadı."¹²⁰

Ebû Hanîfe ise bu satışın caiz olduğunu düşünmektedir.¹²¹ Ahmed b. Süleyman, delil olarak kullandığı rivayeti yorumlarken şöyle demektedir:

"Hz. Peygamber de bu satıştaki haramlığın illetine dikkat çekmektedir. O illet noksanlıktır."¹²² Ahmed b. Süleyman iki yorumda da hükmün varlık sebebini yani illetini ortaya koymakta ve bu sebepler çerçevesinde hükmünü belirtmektedir.

2.7. Makâsıd ve Maslahat Bütünlüğünü Dikkate Almak

Makâsıd kavramı, bir hükümden gerçekleştirilmek istenen küllî gaye olarak tanımlanmış ve buna göre sünnetin maksatları genel ve özel maksatlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hikmet, müsamaha, her konuda denge ve itidal, insan fıtratına uygunluk, uygulanabilirlik, insanın ve hayatın gerçekliğine uygunluk, kolaylık, adalet, rahmet, zorluğu gidermek, mizaç farklılıklarını dikkate almak, güven ve barışın sağlanması, hürriyet, eşitlik, insan onurunun korunması vb. hususlar sünnetin genel maksatları içerisinde zikredilirken, aile hayatı, siyaset ve iktisât gibi alanlardaki temel gayelerin gözetilmesi özel maksatlar içerisinde değerlendirilmiştir.¹²³

İslâmî hükümler, meşru bir mecrada akan hayatın önüne engel koymayı değil aksine bu akışı rahatlatmayı hedefler. Dolayısı ile ahkâm hadislerini de bu hedefler çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Lafızlar ve harfler nasların eti kemiği, makâsıdı ise ruhları mesabesindedir. Nasların makâsıdını göz ardı ederek yapılan lafzî ve harfî yorumlar nassı etten ve kemikten ibaret saymak ve ruhunu dikkate almamak demektir. Bir hükmün isâbetli olmasını

¹²⁰ et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 6/4.

¹²¹ el-Mergînânî, *el-Hidaye*, 3/64.

¹²² Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/37.

¹²³ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 216-217.

gaye, kavli ve fiili delaletin bir arada bulunmasına bağlayan İbn Kayyim (öl. 751/1350), sadece lafzı ölçü olarak hüküm verenler hakkında şu benzetmeyi yapmaktadır:

“Bir adama: ‘Şu bidat ehline selam verme.’ dersiniz evet selam vermez ama gider elini ayağını öper. ‘Git şu testiye doldur.’ dersiniz. Gider doldurur fakat testiye havuzun başında bırakır ve ‘Bana testiye getir demedin ki.’ der. ‘Git şu malı sat.’ dersiniz. Gider malı bir dirheme satar hâlbuki o malın değeri yüz dirhemdir.”¹²⁴

Eleştirel aklı önceleyen Zeydî düşüncenin bir temsilcisi olan Ahmed b. Süleyman’ın ahkâm hadislerini yorumlarken lafızcı yaklaşımdan ziyade makâsîd ve maslahatı göz önünde bulundurduğunu söylememiz mümkündür.

İbn Abbas’tan gelen bir rivayette o şöyle der:

“Ben, Hz. Peygamber’in Ufeyr adlı merkebinin terkesine binmişim. Bu sırada merkebin teri elbiseme bulaştı. Hz. Peygamber, elbisemi yıkamamı emretti.”¹²⁵

Ahmed b. Süleyman, bu rivayet hakkında şunları söyler:

“Bize göre bu haber her halükarda merkep terinin necis olduğu sonucunu doğurmaz. Müslümanların genelinin bineklerinin terinden sakınmadıkları bilinen bir gerçektir. Bize göre merkebin üzerinde Hz. Peygamber’in bildiği muayyen bir pislik vardı. O sebeple elbisenin yıkanmasını emretmişti.”¹²⁶ Bu örnekte de Ahmed b. Süleyman’ın rivayetlere hayatın gerçekleri zaviyesinden baktığı ve buna göre yorumladığı görülmektedir. Konu ile ilgili bir diğer örnek ise şöyledir:

Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Bir adam bir köle ile yüz ukiyye üzerinden hürriyet sözleşmesi yapsa bu köle bu bedelin on ukiyyesini vermese yine köledir. Yüz dinar üzerinden söz-

¹²⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1991), 3/94.

¹²⁵ Buhârî, “Cihad”, 47.

¹²⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/12.

leşme yapılsa ve on dinarını ödemesi yine köledir.”¹²⁷ Bu rivayete göre mükateb köle borcunu ödeyemediği takdirde köleliğe geri dönecektir. Fakat Ahmed b. Süleyman, mükatebe bedelini ödemekten aciz kalan kölenin borçlu kalmasının müstehab olacağı kanaatinde. Bu şekilde mükateb köle borcunu ödemek için bir gayret içinde olacaktır. Aksi takdirde bu gayreti kırılacaktır.¹²⁸ Bu rivayetin yorumunda Ahmed b. Süleyman'ın insanlık onurunu göz önünde tuttuğu ve hadisleri bu şekilde değerlendirdiğini söylememiz mümkündür.

Cenazelerin defni konusunda acele edilmesi gerektiğine dair “Cenazelerinizde (defnetmekte) acele edin.”¹²⁹ hadisini zikrettikten sonra Ahmed b. Süleyman:

“Denizde boğulan, göçük altında kalan, zatülcenp hastası olan kişiler bu durumdan istisna edilmelidir. Zira bunların çoğu baygınlık geçirir ve bu sebeple öldüğü zannedilebilir. Bunu önlemek için bu hususiyettekiler bekletilebilir.”¹³⁰ şeklinde izahatta bulunmaktadır. Bu şekilde hadisleri yorumlarken insan hayatını ön planda tutarak yorumladığı ve makâsîdü's-şerîanın canın korunması ilkesini göz önünde bulundurduğu görülmektedir.

2.8. Temel İlke ve Prensipler Işığında Yorumlama

Nasların teâruzu durumunda başvuru temel yöntemlerden biri de “cüz'inin külliye ilhak ile te'vil ve tefsiri” şeklinde açıklanan, genel ilke ve prensipler ışığında yorumlamadır. Bu yöntem Hanefî mezhebinin de alamet-i farikasından olan bir metottur.¹³¹ Bu metodun kullanımı çok erken devirlerde başlamıştır. Fikhî grupların oluşması ile birlikte her grup delil olarak kullandıkları nasların bütününe dikkate alarak kendi sistemlerine has temel esaslar

¹²⁷ Ebû Dâvûd, “İtk”, 1.

¹²⁸ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/150.

¹²⁹ İmam Mâlik, *Muvattâ*, “Cenâiz”, 16.

¹³⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/199.

¹³¹ Mehmet Özşenel, “Hadislerin Teâruzu Durumunda Mezheplerin Esas Aldıkları Temel Prensiplere Dair Abdülaziz ed-Dihlevî'nin Bir Risâlesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1421/2001), 501-503.

belilemiştir.¹³² Hatta Şah Veliyullah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762), Ehl-i re'yin tanımını yaparken şu tespitini dile getirmiştir:

“Ehl-i re'y sadece kıyas ile hüküm ortaya koyan zümre şeklinde anlaşılmalıdır. Zira malumdur ki İmam Şâfiî (öl. 204/820), İshak b. Râhûye (öl. 238/853), Ahmed b. Hanbel (öl.241/855) Ehl-i re'y'den değildir. Fakat bunların da kıyas ile istinbat ettiği bilinmektedir. Ehl-i re'y bir imamın kaide haline getirdiği asılları temel esas olarak kabul eden zümredir.”¹³³

Hanefî, Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin ittifakla kabul etmiş olduğu, dayanağı hadisler olan beş temel kaide vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) “el-Umûru bi makâsidihâ.”
- b) “ed-Dararu yuzâlû.”
- c) “el-Âdetü muhakkemetün.”
- d) “el-Yakînü lâ yezûlü bi'ş-şek.”
- e) “el-Meşakkatü teclibü't-teysîr.”¹³⁴

Ahmed b. Süleyman'ın özel olarak zikretmemekle birlikte hüküm istinbatında bu temel kaideleri ölçü aldığını söylememiz mümkündür. Bu yaklaşım tarzı Zeydiyye mezhebinin Şîa içerisinde Ehl-i sünnet düşüncesine en yakın görüş olduğu düşüncesini destekler mahiyettedir.

Ahmed b. Süleyman, kabir soygunculuğu yapan kişiye (nebbaş) had cezası uygulanması gerektiği kanaatindedir. Delil olarak Hz. Ali'ye nisbet edilen şu rivayeti kullanır:

“Nebbaşın haddi, hırsızın haddi gibidir. Onun cürmü daha büyüktür.”¹³⁵

¹³² Mehmet Emin Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 132.

¹³³ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hucetullahi'l-bâliğa* (Lübnan-Beyrut: Daru'l-Cil, 1426/2005), 1/273.

¹³⁴ Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1409/1989), 47-102.

¹³⁵ Ahmed b. el-Hasen el-Hârûnî, *Şerhu't-Tecrid*, 5/147.

Ebû Hanîfe'ye göre ise kabir soyan kişiye had uygulanmaz.¹³⁶ Ahmed b. Süleyman bu konuda şu açıklamayı yapar:

“Nebbaştan daha fena bir hırsız olamaz. Çünkü kabir hem kefen hem de ölü için muhafaza yeridir. Şayet birisi ‘Kefen içinde bir kese olsa ve bu çalınsa hırsızın eli kesilmez.’ derse cevap olarak deriz ki ‘Çünkü kabirler kese için değil kefen ve ölü için muhafaza alanıdır.’”¹³⁷ Ahmed b. Süleyman'ın, kabirlerin var oluş amacını göz önünde bulundurarak ulaşmış olduğu bu hükümden yola çıkarak onun, “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.”¹³⁸ şeklinde tercüme edilen “el-Umûru bi makâsıdihâ” temel ilkesini esas alarak bu hükme vardığını söylememiz mümkündür. Bu kaide “Ameller niyetlere bağlıdır. Her kişiye niyetinin karşılığı vardır.” hadisine dayandırılmıştır.¹³⁹ Bu rivayet *Usulü'l-ahkâm* içerisinde “Taharetin vasıfları ve gerekleri.” ve “Namazın vasıfları ve keyfiyeti” babında ilk hadis olarak verilmiştir.¹⁴⁰ Hadisin içeriğinde direkt manada taharet ve namaz ile ilgili bir ifade olmamasından yola çıkarak Ahmed b. Süleyman'ın bu rivayeti “el-Umûru bi makâsıdihâ” kaidesine işaret olarak kullandığını söyleyebiliriz.

Berâ b. Âzib'e ait bir deve, komşusunun bahçesine girmiş ve bahçeye zarar vermişti. Durum Hz. Peygamber'e arz edildiğinde Hz. Peygamber, davar sahiplerinin gece davarlarını muhafaza etmelerinin gerektiğine, bahçe sahiplerinin ise gündüz bahçelerini muhafaza etmeleri gerektiğine hükmetti.¹⁴¹ Bu rivayeti delil olarak kullanan Ahmed b. Süleyman, bir bahçeye geceleyin zarar veren davar sahiplerinin bu zararı tazmin etmesi gerekir kanaatindedir. Ebû Hanîfe ise ne gece ne de gündüz davarların vermiş olduğu zararın sahibi tarafından tazmin edilmesi gerekmeyeceği görüşündedir.¹⁴² Ahmed b. Süleyman'ın, bilhassa rivayette de işaret edilen geceleyin davarların sahibi tarafından kontrol altında tutulması gerektiği ilkesinden yola çıkarak gece meydana

¹³⁶ Ebû Ca'feret-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/273.

¹³⁷ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 2/220-221.

¹³⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Islahât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1387/1967), 1/254.

¹³⁹ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 137.

¹⁴⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/27, 109.

¹⁴¹ Ebû Dâvûd, “İcâre”, 55.

¹⁴² Ebû Ca'feret-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 3/203.

gelen zararın tazmin edilmesi gerektiği hükmüne vardığı görülmektedir. Bu düşüncesinin temel dayanağı ise “Zarar izale olunur.” şeklinde formüle edilen¹⁴³ “ed-Dararu yüzâlü” kaidesidir dememiz mümkün gözükmemektedir.¹⁴⁴ Bu kaidenin aslı “Zarar ve mukabele bî’z-zarar yoktur.” hadisi olarak bildirilmiştir.¹⁴⁵ Ahmed b. Süleyman, bu rivayeti yavrusu olan bir davarın satışı ile ilgili olarak verdikten sonra şöyle bir açıklama yapmaktadır:

“Bu rivayet gösterir ki henüz süt ile beslenen yavrusu olan bir deve yavrusundan ayrılarak satılırsa müşteri, yavrunun zararını gidermesi ve hayatını idame ettirebilmesi için üç emmelik sütü vermesi gerekir.”¹⁴⁶ Bu açıklamadan aynı şekilde Ahmed b. Süleyman’ın “ed-Dararu yüzâlü” kaidelerini ahkâm hadislerini yorumlamada esas olarak aldığını söylememiz mümkün gözükmemektedir.

Hz. Ali’den gelen bir habere göre o mudarebe¹⁴⁷ hakkında şöyle demiştir:

“Mudarebede mal zayi olduğunda tazmin etmek gerekmez. Kâr aralarının anlaşmaya ve ortaya konulan mala göredir.”¹⁴⁸

Bu haber ile istidlal eden Ahmed b. Süleyman, mudarebe şirketinin caiz olduğu görüşündedir. İmam Şâfiî ise müsâkâta¹⁴⁹ kıyas ederek mudarebeyi caiz görmemektedir. Ahmed b. Süleyman bu konuda şu açıklamayı yapar:

“Mudarebe’nin caiz olmadığına dair bir haber yoktur, bu da icmâ’ hükmündedir. Müslümanlar bu uygulamayı ilk dönemlerden bugüne sürdürmüşlerdir. Müsakat ile mudarebeyi kıyas etmek isâbetli değildir.”¹⁵⁰

¹⁴³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* (Lübnan-Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1999), 72.

¹⁴⁴ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 2/270-271.

¹⁴⁵ Celaleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* (b.y.: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990), 7.

¹⁴⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 2/21.

¹⁴⁷ Kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı anlamında İslâm hukuku terimi. bk. Kallek Cengiz, “Mudârebe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1426/2005), 30/259.

¹⁴⁸ Zeyd b. Ali, *Müsnedü el-İmam Zeyd*, 281.

¹⁴⁹ Ürün paylaşma esasına dayanan bağ-bahçe ortaklığı. bk. Hamdi Döndüren, “Müsâkât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1427/2006), 32/70.

¹⁵⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü’l-ahkâm*, 2/103.

Görüldüğü üzere Ahmed b. Süleyman, mudarebe şirketinin sıhhati hakkında vermiş olduğu hükmü Müslümanların genel kabülüne dayandırmaktadır. Bu da “Âdet muhakkemdir.” şeklinde tercüme edilen¹⁵¹ “el-Âdetü muhakkemetün.” kaidesi ile örtüşmektedir dememiz mümkündür. Bu kaide “Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah katında da güzeldir.” rivayetine dayandırılmıştır.¹⁵² *Usulü'l-ahkâm* içerisinde bu rivayetin kullanıldığını tespit edemedik.

Dördüncü kaide “el-Yakînü lâ yezûlü bi’ş-şek.” şek ile yakîn zail olmaz şeklinde tercüme edilmiştir.¹⁵³ Bu kaide, “Namaz kılariken abdestinden şüpheye düşen kişinin durumu Hz. Peygamber’e soruldu. O da ‘Bir ses işitmedikçe yahut koku duymadıkça namazı terk etmesin.’ buyurdu.”¹⁵⁴ rivayetine dayandırılmıştır.¹⁵⁵ Ahmed b. Süleyman, “Abdesti bozan şeyler.” babında bu hadisi zikretmiş fakat bir yorum yapmamıştır.¹⁵⁶ Bu rivayeti yorumsuz bir şekilde vermesi, onun bu rivayetin manasını kabul ettiğinin bir göstergesidir diyebiliriz. Dolayısı ile bu temel kaide de onun için hadisleri yorumlamada temel esaslardan biridir dememiz mümkündür.

Temel kaidelerin sonuncusu “Meşakkat teysîri celbeder.” şeklinde tercüme edilen “el-Meşakkatü teclibü’t-teysîr.” kaidesidir.¹⁵⁷ Bu kaide “Ben hanîf ve kolaylık dini ile gönderildim.” rivayetine dayandırılmaktadır.¹⁵⁸ Ahmed b. Süleyman, fıtır sadakası ile ilgili rivayetleri verdikten sonra fıtır sadakasının on günlük yiyeceği bulunan kişilerin üzerine vacip olduğu görüşünü ifade eder. İmam Şâfiî ise bir günlük yiyeceği olan kişinin fıtır sadakası vermesi gerektiği düşüncesindedir.¹⁵⁹ Ahmed b. Süleyman, bu konuda Müeyyed Bilah’ın şu sözlerini açıklama olarak verir:

¹⁵¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/266.

¹⁵² Celaleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 7.

¹⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/256.

¹⁵⁴ Buhârî, “Vudû”, 4.

¹⁵⁵ Celaleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 7.

¹⁵⁶ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/42.

¹⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/260.

¹⁵⁸ Celaleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 7.

¹⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Ma’rife, 1990), 2/7.

“Şayet fitır sadakası konusunda on günlük yiyecek ölçü olarak alınmazsa kırdı yaşayan insanların hepsi de bunu vermekle mükellef olur ve fitır sadakası alacak insan da bulunmaz. Bu da teklif-i mâ lâ yutâk kabilindedir.”¹⁶⁰ Görüldüğü üzere Ahmed b. Süleyman, vermiş olduğu hükümlerde kolaylaştırmayı esas almaktadır ve ahkâm hadislerini de bu esas çerçevesinde yorumlamaktadır.

Sonuç

Erken dönemden itibaren hadisleri anlama ve yorumlama faaliyetleri süreçlerinde İslam uleması, zengin bir birikim ortaya koymuştur. Ancak hadis yorumculuğunun sabit bir metodoloji çerçevesinde ve sistematik bir şekilde yapıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Buna karşın her bir mezhebin kendi içerisinde tutarlı ve bütünlük arz eden bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın merkezinde yer alan Zeydiyye'nin, hadislerin yorumlanması ve anlaşılması konusunda eleştirel bakış açısı ve akli etkili bir şekilde kullandığı görülmektedir.

Zeydî ulemadan Ahmed b. Süleyman da *Usulü'l-ahkâm* adlı eserinde ahkâm hadislerini yorumlama konusunda kullandığı yöntemlerle mensubu bulunduğu Zeydiyye geleneğinin bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Ahmed b. Süleyman ahkâm hadislerini yorumlarken hangi yöntemleri kullandığını müstakil olarak belirtmemiştir. Bununla birlikte *Usulü'l-ahkâm* adlı eserin satır aralarında görebildiğimiz kadarı ile günümüz hadis yorum metodlarına örneklik oluşturacak düzeyde yöntemlere başvurduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Ahmed b. Süleyman hadis yorumlarında hem fakih hem de muhaddis yönünü önemli ölçüde yansıtmaktadır. Hadisin sübutunun tespitinde salt isnad odaklı bir tutum sergilemezken sened olgusunu göz ardı etmeden hadisin metnini makâsıd ve maslahat ekseninde anlama gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda rivayetlerin metni ve mefhumu ile alakalı Arap dili kurallarını dikkate almak, rivayetin farklı tariklerini vermek, konu ile ilgili hadisleri toplu halde ele almak, esbâb-ı vürûdü'l-hadîsi göz önünde bulundurmamak, Kur'an ve sünnete arz gibi “iç etken” diye ifade ettiğimiz yön-

¹⁶⁰ Ahmed b. Süleyman, *Usulü'l-ahkâm*, 1/288.

temleri kullandığı gibi “dış etken” şeklinde tabir ettiğimiz coğrafi bilgilere yer vermek, sosyal bağlamı dikkate almak, tarihî bilgileri göz önünde bulundurmak, beşerî ve psikolojik bağlamı dikkate almak, akıl ve kıyas eksensiz yorumlama, illeti göz önünde bulundurmak, makâsîd ve maslahat bütünlüğünü dikkate almak ve temel ilke ve prensipler ışığında yorumlamak gibi metnin dışında kalan haricî faktörleri de etkili bir biçimde kullandığını görüyoruz.

Ahmed b. Süleyman'ın hadisleri yorumlama noktasında mezheb taassubu olup olmadığını ele aldığımızda onun taassub derecesinde bir mezheb bağımlılığının olmadığı sonucuna ulaştığımızı söylemek mümkündür. Zira Zeydiyye mezhebi kurucusu Zeyd b. Ali'nin aksine bir görüş bildirmiş olmasına rağmen Ahmed b. Süleyman, baba ve çocuk adalet sahibi ise baba çocuğuna, çocuk da babasına şahitlik edebilir görüşündedir ve Zeyd b. Ali'den farklı düşünmektedir. *Usulü'l-Ahkâm* içerisinde Ahmed b. Süleyman'ın buna benzer diğer farklı görüşleri bulunmaktadır.

Çalışmamızın neticesinde Ahmed b. Süleyman'ın birçok konuda Ebû Hanîfe'den farklı hükümler verdiğine şahit olduk ve bunlar sadece bizim çalışmamızdaki başlıkların kapsamına girenlerdir. Kitabın diğer bütünü, bu konuda incelendiğinde elbette ki bu sayı daha da artacaktır. Ahmed b. Süleyman'ın Hanefî mezhebi ile benzerlik gösteren hükümleri konusunda kullanmış olduğu “Ebû Hanîfe bu konuda bize uymaktadır.” ifadesi de bu konuda dikkat çekicidir. Bu ifade taklitten çok diğer mezheplerden, bilhassa Hanefî mezhebinden farklı müstakil bir mezheb oluşun ifadesi olarak anlamlandırılabilir. Bu durumda Zeydiyye'yi amelde Hanefî mezhebinin bir takipçisi ve çok az bir konu hariç, hemen hemen her konuda aynı düşünen bir mezhep olarak tanımlamak isâbetli gözükmemektedir.

Kaynakça

Agitoğlu, Nurullah. *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.

- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitabü'l-hayevan*. Mısır: Şeriketü Matbaatü Osman el-Babî el-Halebî ve Evlâdühü, 1965.
- Cengiz, Kallek. "Mudârebe". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/359-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Coşkun, Selçuk. *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Cündioğlu, Dücane. *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınevi, 2014.
- Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer. *Sünenü Dârakutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü er-Risâle, 2004.
- ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Hucetullahi'l-bâliğa*. Lübnan-Beyrut: Daru'l-Cil, 2005.
- Döndüren, Hamdi. "Müsâkât". 32/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebu Hâmid, İmam Gazzâlî. *Kanunu't-te'vîl*, 1992.
- Ebû Hanîfe, Nu'man İbn Sâbit. *el-Âlim ve'l-müteallim, (İmâm-ı Â'zam'ın Beş Eseri İçerisinde)*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 1992.
- Ebû Hilal el-Askerî, el-Hasen b. Abdillâh. *Kitabu cemherati'l-emsâl*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman, Râmehurmuzî. *el-Muahddisü'l-fâsıl beyne'r-ravî ve'l-vâî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa. *el-Külliyât, Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü er-Risâle, ts.
- Erdoğan, Mehmet. "Makâsıd-ı Şerî'a Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, 391-406.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
- Hamidüddîn, Abdullah b. İsmail b. Muhammed. *ez-Zeydiyye*. Ammân: Müessesetü'l-İmam Zeyd B. Ali es-Sekafiyye, 2000.
- el-Hârûnî, Ahmed b. el-Hasen. *Şerhu't-Tecrîd*. 6 Cilt. San'a: Merkezü'l-Bühûs ve't-Türasî'l-Yemenî, 2006.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Meâlimü's-sünen*. Haleb: el-Matbaatü'l-İlmî, 1932.
- İbn Haldûn, Abdurrahman. *Mukaddime (Tarihu İbn Haldun)*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.
- İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî. *Sahîh-i İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü er-Risâle, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir. *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Kudame el-Makdisî. *Ravdatü'n-nâzır ve cennetü'l-münazır fi usuli'l-fikh*. Müessesetü'r-Reyyan li't-Tıbaat, ve'n-Neşr, 2002.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velî Muhammed b. Ahmed. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Kesgin, Salih. *Ahkâm Hadisleri Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür*. Samsun: Üniversite yayınları, 2016.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.

- el-Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Hâvî el-Kebîr*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- el-Mergînânî, Burhanüddîn. *el-Hidaye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. Beyrut-Lübnan: Dâru ihyâi'-Turâsî'l-Arabi, ts.
- el-Muhallî, Ebu'l-Hasan Husamuddin Hamid. *Kitabu Hadaiki'l-verdiyye fî menakibi eimmeti'z-Zeydiyye*. San'a: Matbuatü Mektebetü Merkezi Bedr, 2002.
- en-Nevevî, Muhyiddin. *et-Takrîb ve't-teysîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabi, 1985.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Özaydın, Abdülkerim. "Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman". *DİA TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/211-212. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Özer, Salih. "Hadis Metninin Anlaşılmasında Diğer Metinlere Referansların Önemi ya da Hadiste Metinlerarasılık ve Metinlerarası Okuma". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (2008), 305-350.
- Özşenel, Mehmet. "Hadislerin Teâruzu Durumunda Mezheplerin Esas Aldıkları Temel Prensiplere Dair Abdülaziz ed-Dihlevî'nin Bir Risâlesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 501-503.
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule yayınları, 2008.
- Sorokin, Pitirim Alexandrovitch. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. 1-2 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- es-Suyûtî, Celaleddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- es-Suyûtî, Celâlüddin. *el-Lüma' fî esbâbi vurûdi'l-hadîs*. Mektebetü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât fî Dâri'l-Fikr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer. *Şerhu meâni'l-âsâr*. Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- et-Tahâvî, Ebu Cafer. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Müessesetü er-Risâle, 1994.

- Tartı, Nevzat. *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Tekineş, Ayhan. "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da hadisleri anlamada takip ettiği yöntemler". *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 7/12 (Ocak 2002), s. 161-184.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer. *el-İstibsar fî ma'htulife mine'l-ahbâr*. Daru'l-Hadis li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 1380.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- el-Vecîh, Abdüsselam b. Abbas. *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*. Amman: Müessesetü'l-İmam Ali es-Sikafıyye, 1999.
- Yolaçan, Semih. *Usulü'l-Ahkâm Eseri Bağlamında Zeydî Muhaddis Ahmed b. Süleyman'ın (öl. 566/1171) Ahkâm Hadislerini Yorumlama Esasları*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999 1998), 102-108.
- Zerkâ, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1989.
- Zeyd b. Ali. *Müsnedü el-İmam Zeyd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.